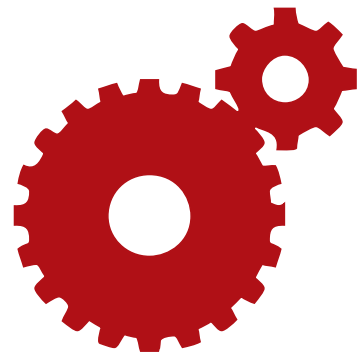

tradició i desenvolupament,
artesanía i indústria al

penedès contemporani

arqueologia industrial al penedès

Albert Tubau i Garcia

INSTITUT D'ESTUDIS PENEDESENCS

Fundació
Caixa Penedès

Empremtes del passat

Un viatge pel patrimoni industrial del Penedès —que no és altre l'objectiu d'aquest treball— ens permet valorar les peculiaritats que ens són pròpies i que mostren una simbiosi entre agricultura i indústria. Més enllà de la relació dels elements d'aquest patrimoni hi ha una història, un context: uns homes al darrere que no podem obviar. El que ens en queden són les empremtes del passat que es projecten sobre el nostre present.

Tot i que estem en una època de sensibilitat creixent envers el patrimoni, sovint amb inversions milionàries per part de les institucions per recuperar vestigis d'altre temps, restes de la nostra identitat, l'arqueologia industrial no pot pretendre una posició de proteccionisme a ultrança i indiscriminat. S'ha de fer un esforç de selecció, d'estudi i valoració real d'allò que té interès per si mateix i que pot aportar uns valors històrics, arquitectònics o tècnics suficients.

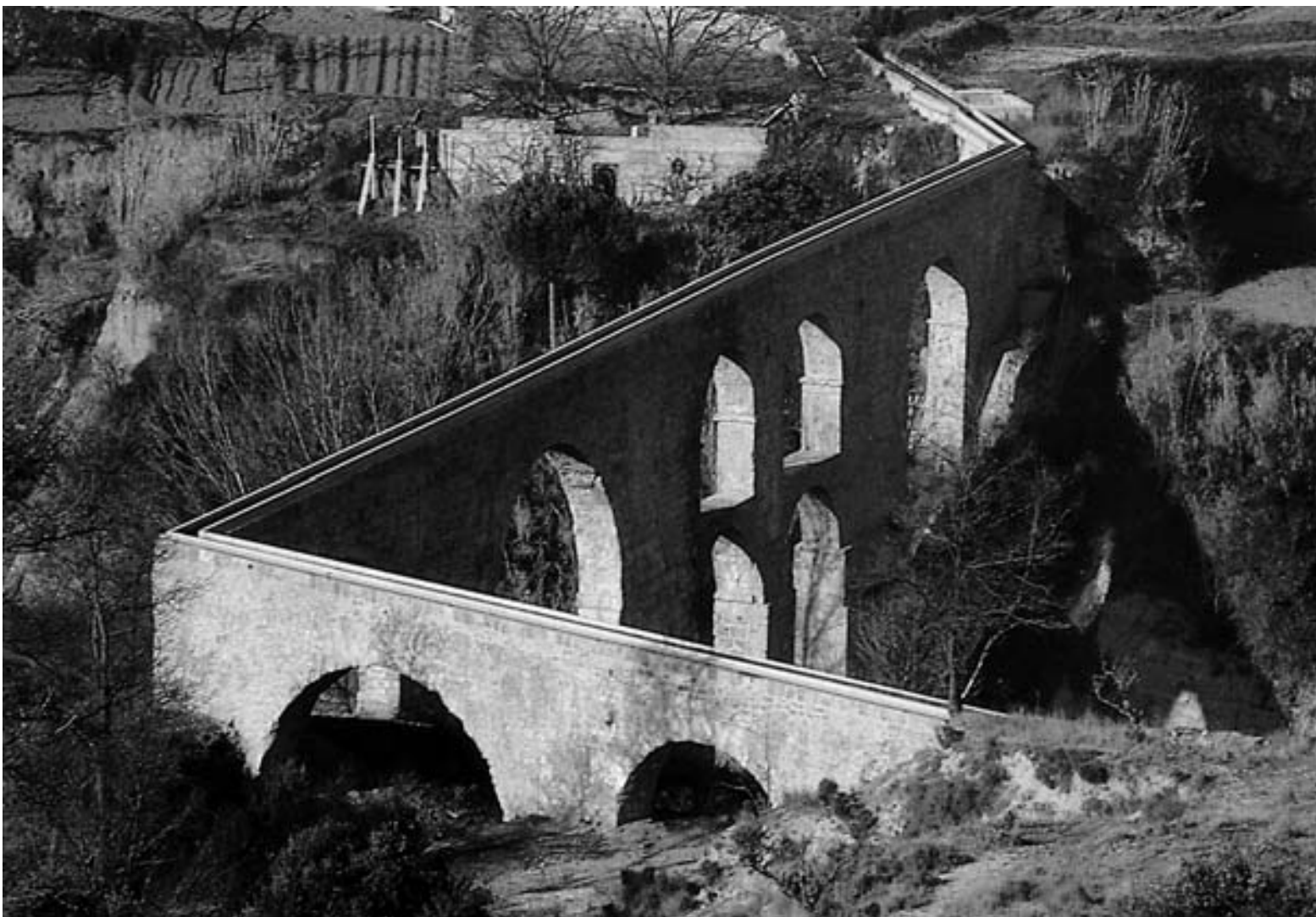
Sí, però, que és necessari, des d'un punt de vista històric i científic, l'estudi i la documentació d'aquells elements que el temps ha convertit en obsolets i que es perdran en la immediatesa. L'arqueologia industrial ofereix enfocaments diversos, però el seu interès bàsic radica en la seva vessant tècnica o tecnològica, veritable motor del desenvolupament imparabile de la nostra societat des de temps remots, particularment accelerat en els darrers segles.

Es parla del patrimoni industrial en passat, referint-se a les restes materials d'un procés o un sistema que ha desaparegut sota la indefugible pressió de la modernitat o a conseqüència de la crisi. Aquí cal cridar l'atenció sobre el lamentable estat de protecció i conservació que han tingut la gran majoria dels arxius empresarials d'aquest país, molts dels quals han estat destruïts sistemàticament.

Més enllà de la síntesi que exposem, amb uns criteris de selecció i de prioritització que, equivocats o no, vénen obligats per l'extensió de l'estudi, cal en el futur un esperit d'anàlisi. És una tasca feixuga i urgent. El temps és un mal aliat. Veiem com les restes de la nostra arqueologia industrial desapareixen dia rere dia sota la pressió urbanística i la pretesa modernitat que imposa el futur. Per tal d'evitar la preservació global cal mantenir o reutilitzar tots aquells elements que realment s'ho valguin. La resta, indefugiblement, desapareixerà sota els enderroc o, en els millors dels casos, passarà a engruixir algun fons museístic. Cal destacar en aquest punt la important tasca de recerca i conservació duta a terme per la xarxa de museus del Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya. En qualsevol cas, sí que és del tot necessari un treball d'inventari, de documentació escrita i gràfica, dels elements que encara ens resten. És una tasca que obliga i compromet tots aquells estudiosos i institucions del nostre entorn. Si aquest estudi contribueix modestament a incentivar un més alt grau de sensibilitat i de coneixement sobre aquest particular patrimoni, haurà acomplert abastament el seu objectiu.

1

viles limítrofes, el tèxtil a viles com Vilanova i la Geltrú, Sant Pere de Riudebitlles, Mediona o Sant Quintí de Mediona, les ceràmiques del Vendrell, el calçat a Sitges, la comercialització de vins i aiguardents a Vilafranca del Penedès, etc.

Aquesta activitat econòmica neix a partir del segle XVIII i, com arreu del país, modula el caràcter de les nostres viles i ciutats. La seva inevitable transformació social, econòmica i arquitectònica condicionarà el seu devenir fins a l'actualitat. Indústries i agricultura aniran per sempre de bracet, en una simbiosi perfecta.

La vinya i l'aiguardent, el paper, el cotó... seran les arrels profundes que definiran per sempre més aquest bocí de territori.

Alguns municipis recullen de manera molt especial les conseqüències d'aquelles noves formes. El modernisme en resultarà, entre altres, ser un dels factors definidors per excel·lència.

2

3

El segle XIX origina una classe comercial i menestral que resulta determinant per a l'evolució dels aspectes econòmics, socials i arquitectònics del Penedès, una comarca de base específicament agrària que desenvoluparà indústries derivades i altres d'alternatives amb un elevat grau d'especialització i amb especificitats territorials prou remarcables.

D'aquesta forma arrelen la indústria paperera a les conques del Mediona-Riudebitlles i de l'Anoia —Sant Quintí de Mediona, Sant Pere de Riudebitlles, Torrelavit i Gelida—, una activitat econòmica al voltant del vi i el cava a Sant Sadurn d'Anoia i

Viles com Gelida esdevindran nuclis de segona residència i paradigmes de l'aplicació per part de la nova burgesia de noves solucions arquitectòniques en construccions privades, públiques i industrials. En aquest entorn, l'impuls que la burgesia dóna al modernisme es fa evident en edificis d'ús públic, però també en espais d'activitat productiva i en habitatges particulars.

El pòsit de tota aquella efervescència manufacturera industrial, agrícola i comercial ha determinat un patrimoni històric, avui més aviat reduït i malmès, però digne de coneixement, estudi i protecció quan s'ho valgui.

S'han endegat actuacions de restauració i reutilització d'antics espais i s'han recollit elements

materials notables, ara dipositats en museus. Tant els que han estat salvaguardats com els que són orfes de l'atenció institucional i popular formen part del patrimoni industrial penedesenc, de la nostra arqueologia industrial.

L'activitat típicament agrícola de gran part de les terres penedesenques va configurar una tecnologia pròpia. Una tècnica popular representada per l'utilatge més característic del camp i per tots aquells elements utilitzats en activitats complementàries com la destil·lació i el procés d'obtenció dels vins i caves.

Tingueren un especial interès les màquines de vapor utilitzades per arrencar els ceps després de la plaga de la fil·loxera. Aquelles màquines, conegudes popularment com a «locomòbils», avui joies de l'arqueologia industrial, han desaparegut sense deixar vestigis a casa nostra. Les mostres més representatives de l'utilatge i les formes de treball tradicionals relacionades amb el món de la vinya i el del vi es troben aplegades al Museu de Vilafranca.

Altres elements emblemàtics de l'antiga activitat agrícola del Penedès formen part d'un sector ben important i singular: les construccions de pedra seca. Sota aquesta denominació s'apleguen les populars i omnipresents barraques de vinya, els marges divisoris de conreus, les feixes esgraonades construïdes als vessants de les muntanyes per tal de guanyar superfície de conreu, rescloses a les rieres per desviar l'aigua dels recs i regar els horts, les cobertes de cucons per recollir aigua, pous de glaç i altres construccions semblants. Avui, aquesta tècnica sembla haver despertat l'interès d'una part de la societat que pretén la seva protecció i revalorització.

4

1. Aqüeducte del Pont Nou que porta les aigües del rec de Dalt, a Sant Pere de Riudebitlles.
(Foto Toni Micolau, any 1987)
2. Treballadors d'un molí paperer de la conca Mediona-Riudebitlles. Inicis del segle XX.
3. Tractor terraplenant vinyes a Torrelavit (any 1964).
(Fotos Arxiu GRH)
4. La xemeneia de l'antiga fàbrica tèxtil de Cal Gometa, Vilanova i la Geltrú.
(Foto A. Tubau)

5

minacions específiques en diferents indrets del país. A Vilanova i la Geltrú les barraques reben el nom de mulasses, expressió d'etimologia incerta.

Es feien de pedra perquè era la matèria primera que tenien més a l'abast, les pedres pròpies escampades pel terreny i les que extreien en llaurar els conreus. No és un tradició autòctona, atès que trobem exemples similars de construccions de pedra seca arreu de la Mediterrània: al nord d'Àfrica (Marroc, Tunísia, etc.), a Creta, Itàlia, la Mediterrània oriental (el Sinaí, etc.), a Menorca o també a Lanzarote. A Catalunya se'n troben força a l'Alt Empordà, el Bages, les Garrigues i del Baix Llobregat fins al Baix Camp.

6

veritables especialistes. S'ha parlat de constructors autòctons, també dels populars segarretes, persones que venien de la Segarra per treballar durant la verema i, si trobaven feina, es quedaven una temporada, o més. Altrament, s'ha atribuït la seva construcció als cerdans, aquells que baixaven de la Cerdanya per fer de carboners a les comarques de la Catalunya central o de pastors més al sud.

Malgrat una tipologia constructiva aparentment homogènia, l'observació acurada de les barraques ens aporta detalls i especificitats constructives prou interessants. Habitualment el sostre de volta està cobert de terra i pedruscall, on es plantaven liris blaus per donar consistència i lligar la terra. En alguns casos es construïen integrades en marges i feixes, annexes a d'altres barraques o cocons, i representaven veritables complexos de pedra seca.

En tenim de planta rodona, quadrada, rectangular, i algunes coronades amb caramull, on una llosa plana sostinguda per tres pedres feia de xemeneia de ventilació per als fums. Com s'ha dit, l'entrada pot presentar una llinda simple o un arc apuntat. Moltes tenen nom reconegut, fet que ens indica la seva popularitat i arrelament, i existeixen també barraques dobles o bessones, una utilitzada com a estatge i magatzem i l'altra per al bestiar. En indrets com Sant Vicenç de Calders, al Vendrell, algunes assoleixen dimensions gegantines que possibilitaven l'entrada d'un carro al seu interior. Esmentem com a exemples d'aquest mateix municipi la barraca de la Serra, la del Pobó o la del Trompa, que fins i tot disposa de rellotge de sol.

L'estudi seriós de les barraques de vinya és una tasca pendent, tot i que a poc a poc han anat sorgint diferents monografies i inventaris d'àmbit local que reforcen algunes iniciatives populars de preservació.

Sínies

Aquestes construccions es troben sovint escampades enmig dels conreus. Es tracta d'antics mecanismes de ferro, o fins i tot de fusta, a base d'eixos i rodes dentades que amb tracció animal, humana, del vent o altres energies, permetien elevar l'aigua per regar.

Arreu del Penedès n'hi ha moltes al voltant de masies i camps de conreu que són dignes d'esment, pel seu estat de conservació, per les seves dimensions, per l'antiguitat o per la singularitat del seu funcionament. Donem referència de la sínia de la Pineda, citada per Vicenç Carbonell, situada al terme de Vilobí, just darrere la masia Vallformosa.

7

8

5. Marge de pedra seca.
(Foto A. Solé)
6. Barraca de vinya de Masarbonès.
7. Sínia de la Pineda, Vilobí del Penedès.
(Fotos A. Tubau)
8. La Sínia d'Anton Mañé, a Santa Oliva als anys trenta.
(Foto Joan Borrell)

Molins fariners

Els molins són, possiblement, uns dels elements més tradicionals i emblemàtics de l'arqueologia industrial, síntesi d'activitat econòmica, tècnica i tradició. Els molins manuals iberoromans i els de tracció animal són els precedents dels molins hidràulics.

Els molins hidràulics més antics tenien el rodet o turbina situat horitzontalment, és a dir, amb l'eix de transmissió a la mola de forma vertical. Més endavant, però, fou a la inversa, i el rodet de pales o àleps s'instal·là verticalment, per tant, amb l'eix horitzontal. En aquest cas, la

transmissió del moviment a la mola va comportar l'aparició d'un giny mecànic important: l'engranatge.

La recerca, inventari i descripció dels molins penedesencs realitzada per Salvador Palau ens ofereix més de setanta molins hidràulics distribuïts per les ribes del Foix, les rieres de Marmellar i Pontons, l'Anoia i el Mediona-Riudebitlles. Molts d'aquests han quedat reduïts avui a unes poques runes identificatives, tot i que altres resten en relatives bones condicions. En general, però, no n'hi ha gaires que presentin un interès real prou significatiu. A la conca del Mediona-Riudebitlles, molts d'ells es transformaren en molins drapers i paperers, les actuals fàbriques de paper.

Malgrat tot, a la conca del Foix podem esmentar el Molí Vell de Castellet i la Gornal, datat del segle XII i del qual queda l'estança de la part inferior amb voltes de canó i arcs de mig punt. A la riera de Pontons destaquen els Molinots i el Molí de Dalt o del Poble, del segle XVI-XVII, que va treballar com a molí fariner i paperer i que conserva interessants elements renaixentistes al seu interior. De la riera de Marmellar indicarem el molí d'Aiguaviva, al Montmell, del qual queda la bassa alimentada per un manantial i no pas per un riu, com és habitual, i el carcavà transformat en capella.

Pel que fa a la conca del Mediona-Riudebitlles, podem esmentar el molí de les Deus a Sant Quintí de Mediona, que ja es troba documentat el 1399. A Sant Pere de Riudebitlles es conserva cal Moliner, un dels molins de Cal Jan. De la riera de Banyeres, esmentem, a la riba dreta el molí de can Mata, prop de Saifores i documentat des del segle XII.

Molins de vent

A semblança dels molins hidràulics, també eren utilitzats per moldre gra, però la intermitent i moderada força del vent a les nostres contrades limitaven la seva productivitat. Això ha fet que el seu nombre sigui força reduït, aixecats amb l'única voluntat d'estalviar-se en molts casos el llarg i feixuc camí per dur la farina fins als molins fluvials.

Al costat dels pocs testimonis físics, alguns reconvertits en habitatges singulars o torres de defensa, trobem abundoses notícies documentades de molins que avui han desaparegut completament i que únicament sobreviuen en la toponímia i la tradició oral popular. Així, és comuna la presència de camins molinants, moliners i altres topònims semblants.

Esmentem com a exemples la masia del Bombo, o molí del Xambo, al Vendrell, al costat de la carretera de Calafell; el Molinot d'Olivella, la torre d'en Sebastià de Sant Vicenç de Calders o el molí de Miralpeix a Sitges.

Molí de mar

Un cas insòlit de la nostra arqueologia industrial el representen les runes del vell molí de Mar de Vilanova i la Geltrú, que avui fa companyia al far a la platja de Sant Cristòfol. Avui, el molí resta lluny de la mar, en virtut de la formació de la platja i el retrocés de les aigües posteriors a la construcció del port.

Projectat cap al 1799 pel fuster osonenc Francesc Terrés, el molí havia d'aprofitar la força de les ones per activar un mecanisme que permetés omplir una bassa superior i a partir d'aquí moure les moles. La tranquil·litat habitual de les aigües mediterrànies no permeté la viabilitat del projecte, que fou abandonat l'any 1802. D'aleshores ençà, les restes del molí s'han degradat progressivament.

9. Molí del Poble o molí de Dalt, a Pontons.
10. El molí Blanc de Sant Quintí de Mediona.
11. Molí de vent per a l'extracció d'aigua.
12. El vilanoví molí de Mar.
(Fotos A. Tubau)

Molins paperers

La conca fluvial del Mediona-Riudebitlles comença en un vessant del puig Castellar de la Llacuna, continua per Sant Joan de Mediona i passa per Sant Quintí de Mediona, Sant Pere de Riudebitlles i Torrelavit, fins a prop de Monistrol d'Anoia. Amb el seu desguàs al riu Anoia, és considerada una de les conques papereres importants del nostre país. Durant molt de temps ha estat, però, un patrimoni arquitectònic, històric i cultural gairebé oblidat. Avui, però, constitueix uns dels elements més emblemàtics de l'arqueologia industrial del Penedès.

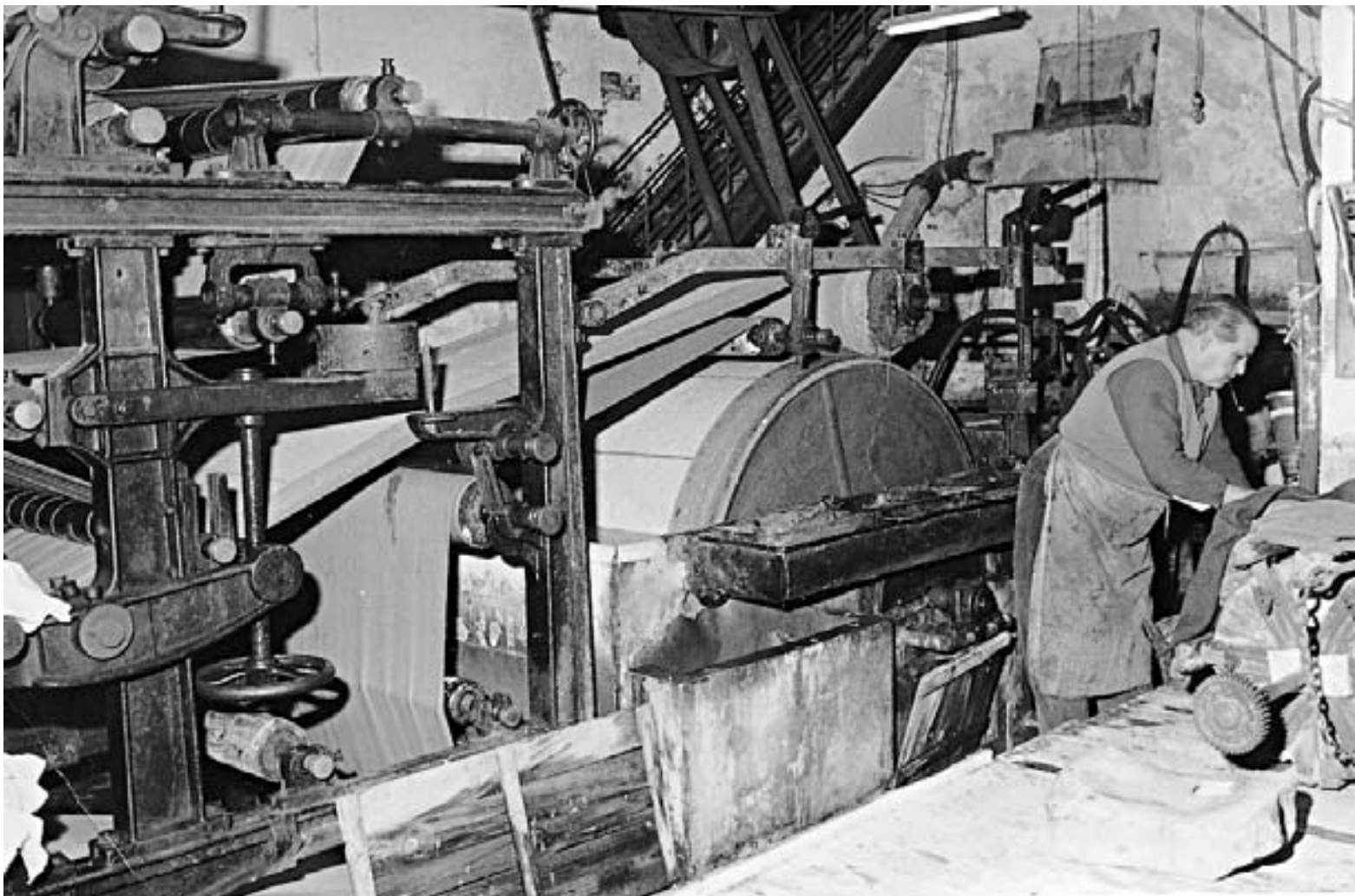
13

Tot i que es tracta en general d'edificacions aïllades i compactes que responen a una funcionalitat molt concreta, han estat sovint objecte de reconversió i d'adaptació de les seves estructures, sovint amb aplicacions al sector tèxtil o passant de molins fariners a paperers.

La tipologia habitual, tant al Penedès com a la resta d'indrets del país, era la de mantenir una planta quadrada o rectangular sense annexos, tot i que aquesta estructura té excepcions notables, alguna en forma de nau amb coberta a dues aigües amb encavallades de fusta. Habitualment, els del Penedès disposen de soterrani, planta baixa i dos pisos i la nau d'assecatge del paper, dita estenedor o mirador. El sistema constructiu en forma de crugies configura una estructura flexible de cara a possibles ampliacions en alçada amb més pisos o de llargada amb la successió de més crugies o cavalls.

El soterrani era l'indret específic dedicat a la fabricació i la planta baixa configurava una estança complementària dedicada a tasques prèvies, manipulats i acabats. Al pis superior, sota teulada, s'estenien els fulls de paper per al seu assecat, determinant la imatge inconfusible d'una ininterrompuda seqüència de finestres, les ventanes, idèntiques que envolten la nau.

El procés tradicional de la fabricació del paper partia de la recuperació de draps i retalls tèxtils d'origen vegetal. Aquests es netejaven a l'espolsador i després es trinxaven sota les maces hidràuliques ofegats en aigua. Després passaven a la pila holandesa. La pasta de paper resultant s'emmarcava formant uns fulls i s'hi afegia cola que provenia de subproductes dels escorxadors. L'emmarcat en la forma va ser posteriorment substituït per la màquina rodona o "picardes". Un cop assecats als estenedors, els fulls es premsaven i després es tallaven i setinaven.

14

Els processos moderns, a partir del 1843, van substituir les tines d'immersió per les màquines contínues. La pasta de paper o polpa es refinava i passava a la màquina contínua, on es conformava el full, es premsava, s'assecava i setinava. Els fulls tenien la filigrana o marca d'aigua que identificava el fabricant.

A la conca de Mediona-Riudebitlles podem destacar, entre altres, el Molí de ca l'Oliver, a Sant Quintí de Mediona, que forma part d'un conjunt d'edificacions connexes dedicades a diverses activitats econòmiques al llarg del temps: molins pa-

perers, molins fariners o fàbrica tèxtil. Des del 1991 acull un taller de fabricació de paper artesanal. Altres molins que encara resten a la conca del Riudebitlles-Mediona, la majoria bastits al llarg del s. XVIII, són: a Sant Quintí de Mediona, el molí del Rabí, el molí del Pujol, el molí Blanc, els molins de ca l'Oliver, el molí dels Fogars; a Sant Pere de Riudebitlles, cal Biolet, el molí de les Toeses, els molins de cal Jan, el molí del Massana, cal Jepet Xerta, cal Ton del Pere, cal Xerta, el molí Cardús i el molí de la Font. Menció especial mereix el molí de cal Ròmul per la seva peculiaritat d'estar situat en part en un esplèndid casal gòtic del s. XIV, i que va ser propietat del marquès de Llió, el gran impulsor al s. XVIII de la construcció de molins paperers.

A Torrelavit trobem el molí Vinyals, el molí Xic o de Can Comas, el molí Blanc, el molí de Cal Roda, el molí de cal Farré, el molí Parellada, el molí del Mig, el molí Cubé, el molí de l'Esbert, el molí Pelleter, el molí Ribalta i el molí Cardús. Ja dins el terme de Sant Sadurni destaquem el molí de l'Aixertell, el molí dels Borrulls i el molí del Jordana.

En tota la conca, hi havia una trentena de molins que havien fabricat paper, dels quals, a mitjan s. XX, en funcionaven 17. Actualment continuen fabricant paper uns 8, tots ells força modernitzats i alguns amb produccions considerables.

A la conca del riu Anoia podem destacar el molí d'en Bosch d'Anoia, del segle XVIII, tot i que en l'actualitat es troba molt malmès i amb restes del molí fariner que conservava una volta de canó, reconstruït el 1784 i en actiu fins al 1916. El molí Vell de Gelida és un dels molins paperers més emblemàtics del Penedès. Construït l'any 1783, el 1827 va passar a l'empresa Guarro, fundada el 1698. Situat al barri de l'estació, al seu costat hi ha l'edifici d'administració conegut com «el Casal», obra dels primers anys vint del segle XX, de l'arquitecte Antoni Puig i Gairalt. Al mateix barri hi ha el molí o La Gelidense, del segle XVIII, reformat a partir de l'incendi de l'any 1930. Va tancar les seves portes el 1979, però se n'han conservat una colla d'elements remarcables en la fabricació tradicional del paper.

15

13. Vista de la vila al costat de la riera, on es troben cinc molins paperers, i s'acaba la Sèquia Comunal. Sant Pere de Riudebitlles, anys 30.
14. Màquina "nova" de cal Ròmul, de tipus Picardo (inaugurada el 1937).
15. Estenent paper al mirador perquè s'assequés a cal Jepet Xerta, 1964, Sant Pere de Riudebitlles.
(Fotos arxiu GRH)

16

Pous de glaç

El glaç que s'acumulava als pèlags fluvials durant l'hivern era emmagatzemat en aquestes construccions que permetien atendre les necessitats creixents d'aquest producte, en altre temps reservat amb exclusivitat a les classes benestants. El glaç es destinava a la conservació d'aliments, a l'elaboració de refrescos i també a aplicacions terapèutiques.

Molts indrets disposaven dels seus pous municipals amb una reglamentació que regulava la seva gestió i la comercialització del glaç. Cap a la meitat del

segle XVI l'ús i el consum del glaç va començar a generalitzar-se entre les classes populars.

Aquests pous de pedra seca eren, habitualment, de secció circular, d'entre 4 i 6 metres de diàmetre i d'una profunditat que podia anar dels 5 als 10 metres. El fons del pou era de terra amb un regatell per a desguàs.

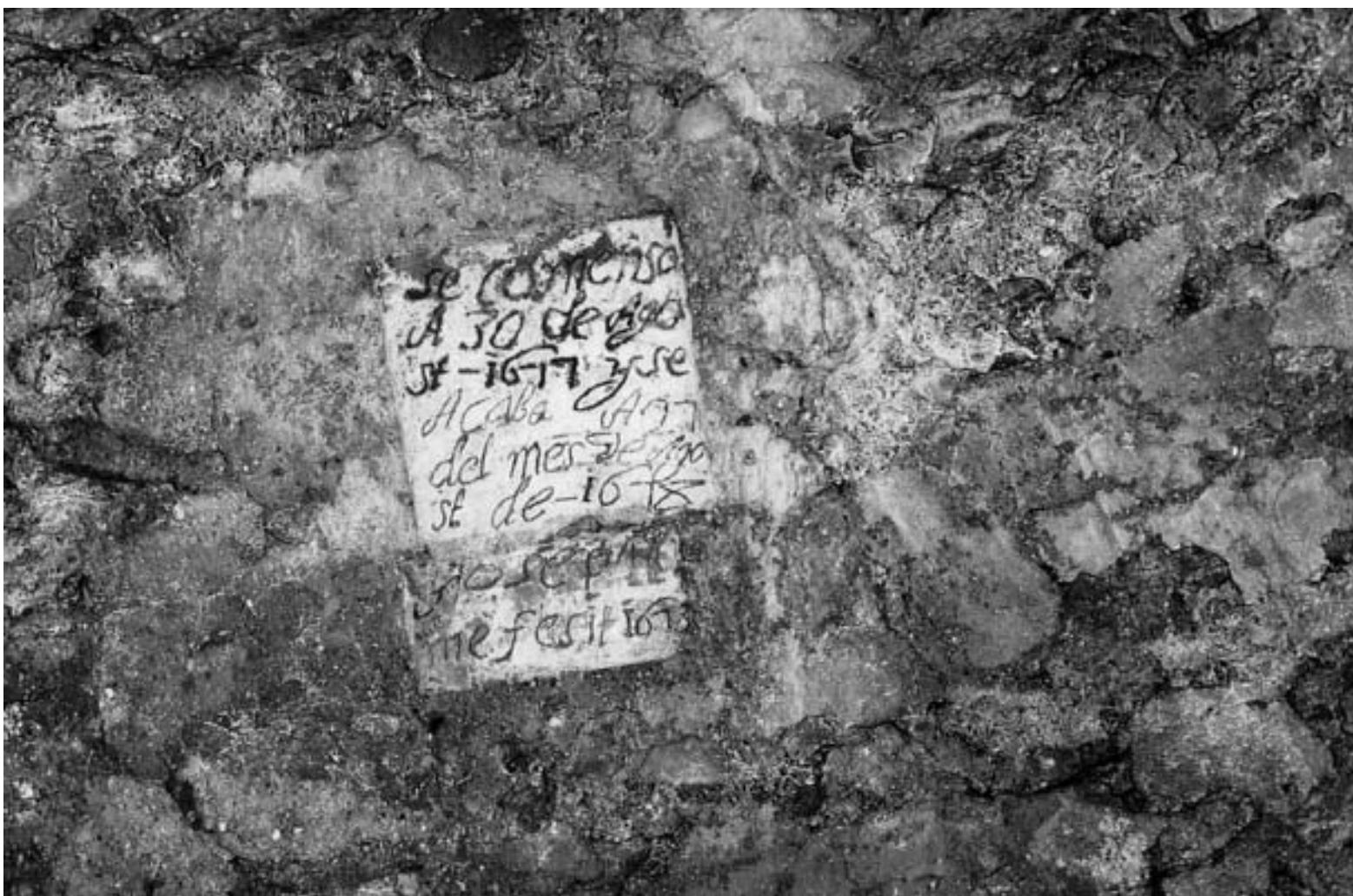
El glaç acumulat a les basses dels rius es tallava en blocs d'uns 20 centímetres que es baixaven al pou, on s'anaven dipositant en capes successives separades per un gruix de palla, boll o branques de pi o de bruc, per tal que els blocs no es compactessin.

Els pous del Penedès tenien, en general, una capacitat molt reduïda i es limitaven a abastar les contrades veïnes. Sabem, per exemple, que Vilanova i la Geltrú comprava glaç a Santes Creus. Les guerres carlines del segle XIX i la fabricació industrial del gel van resultar un fet determinant per a la decadència i desaparició dels pous de glaç, tota vegada que molts d'ells es van abandonar definitivament.

Molts dels pretèrits pous de glaç penedesencs ja han desaparegut. Citem els casos dels de Castellet i la Gornal, l'Arboç, Mediona, Gelida o Vilafranca del Penedès. En un altre sentit, esmentem les actuals restes, molt deteriorades, del pou de Can Gustems, a tocar de la riera de Can Cartró, a Santa Fe del Penedès. Sens dubte, els dos pous més ben conservats són el de Can Cucurella, a la riba esquerra del Foix i en terme de Cubelles, i el pou de glaç de Can Romeu dels Borrulls, a la riba esquerra del Riudebitlles i en terme de Sant Sadurn d'Anoia. Aquest darrer té gravats a la paret interior els anys 1677 i 1678 com a dates de construcció.

17

18

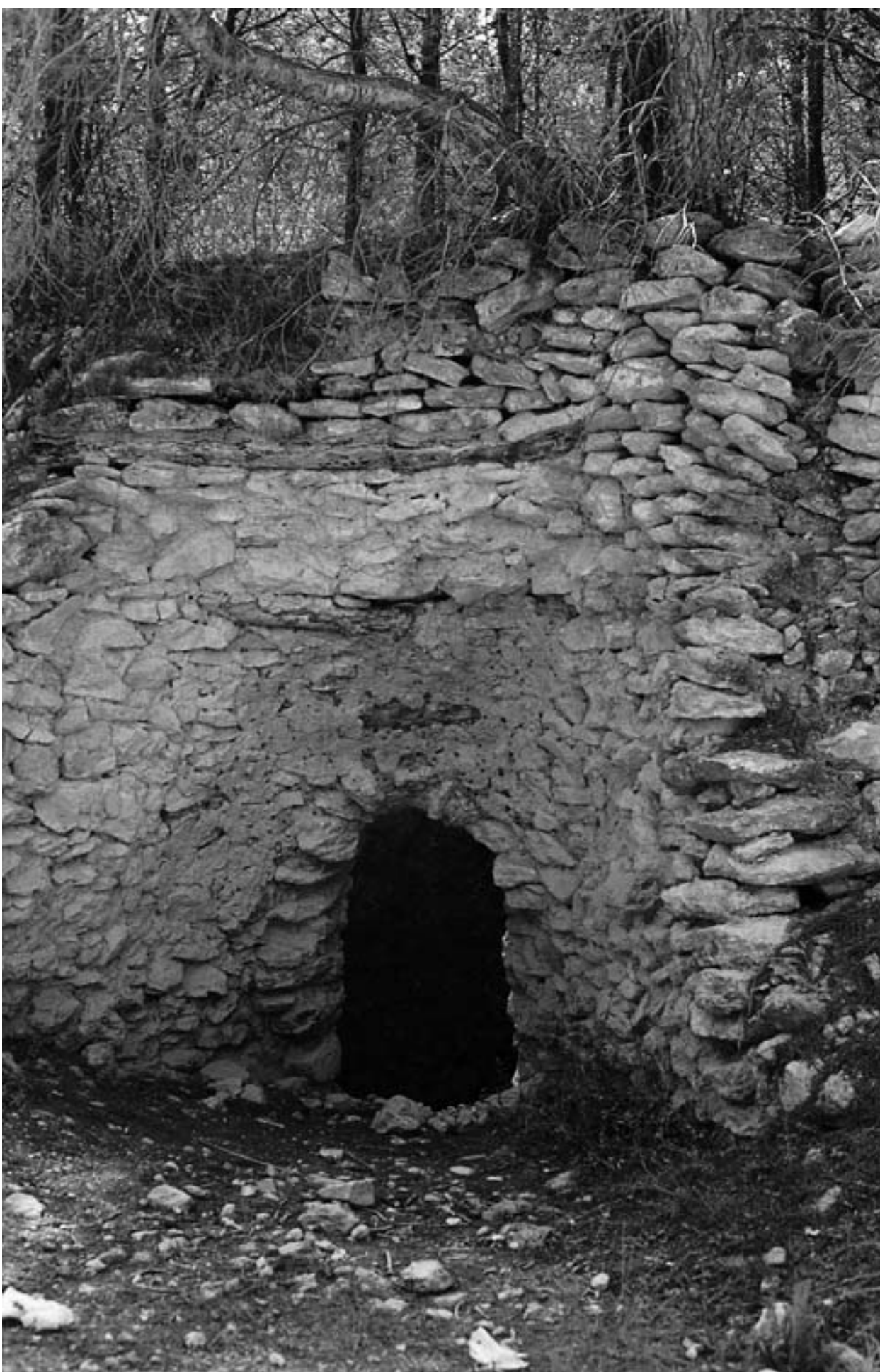
Forns de calç

En trobem d'escampats arreu del Penedès en funció de les característiques del terreny. La calç resultant era destinada a la construcció, si bé també s'utilitzava per a l'adob de pells, la producció paperera o el tractament d'aigües i conreus.

Els forns de calç presenten dues parts ben diferenciades. La cambra de combustió a la part inferior és on cremava la llenya utilitzada com a combustible, mentre que a la part superior s'amuntegava la pedra calcària. L'olla era coberta per una capa de fang amb orificis per regular el tiratge. Com a mínim es necessitaven cremar dos fogots de llenya per cada quintar de calç a obtenir. Les altes temperatures aconseguïdes feien que la pedra calcària es descompongués i donés òxid de calç o calç viva com a producte resultant.

L'element més identificatiu del forn de calç i que avui ens resta com a llegat és l'esmentada olla, una cavitat conicocilíndrica d'entre 2 i 5 metres de profunditat folrada de pedra seca.

Entre els molts forns de calç que encara es conserven al Penedès ens permetem d'esmentar el de can Marc, en terme d'Olèrdola i prop dels dipòsits d'aigua de la urbanització de can Trabal. Les zones calcineres per excel·lència concentraven un nombre indeterminat de forns que sovint es gestionaven conjuntament. Són, entre molts d'altres que podríem citar, els casos de Mas de l'Artís en terme de Vilanova i la Geltrú, les rodalies del pantà de Foix, el fons de les Carboneres a Sant Pere de Ribes o la zona d'Olesa de Bonesvalls, on encara avui hi ha una important activitat de producció industrial de calç. També n'hi ha de ben conservats a Sant Quintí de Mediona i a Sant Joan de Mediona.

19

16. Pou de glaç de Can Cucurella, Cubelles.
17. Rètol de la partida del pou de glaç de can Gustems, a Santa Fe del Penedès.
18. Dates de construcció a l'interior del pou de glaç de can Romeu dels Borrulls, a Sant Sadurn d'Anoia.
19. El sitgetà forn de calç de la Fita.
(Fotos A. Tubau)

20

Sector tèxtil

Vilanova i la Geltrú és, amb tota seguretat, on a partir del segon terç de segle XIX es va concentrar i desenvolupar la principal activitat tèxtil fonamentada en la filatura i el tissatge de cotó. A més, els propis recursos productius la van situar al costat de les viles capdavanteres en la industrialització del segle XIX a Catalunya. D'aquest procés, no en queda, malauradament, pràcticament cap resta material notable. Aquests darrers anys han vist la desaparició de la singular fàbrica de cintes de seda d'Antoni

Burgués o de les instal·lacions, en altre temps remarcables, de l'antiga fàbrica de Josep Font i Vila-seca, «la Fàbrica Nova» de l'any 1933.

L'única referència de la Vilanova tèxtil és, tal vegada, la conservació de la xemeneia de maó de «cal Ganeta», situada a la plaça pública del mateix nom en memòria de la fàbrica cotonera «Soteras i Cia.» establerta l'any 1880.

Altres viles penedesenques com Sant Pere de Riudebitlles o Sant Quintí de Mediona també es van caracteritzar per una important indústria tèxtil, especialment a partir de l'aprofitament dels recursos hidràulics per al blanqueig i aprest.

Tot i ser predominant la indústria paperera, a la conca Mediona-Riudebitlles trobem diversos exemples d'indústria tèxtil. A Sant Quintí destaquem, entre d'altres, Cal Maqueda i el magnífic edifici i la xemeneia que l'acompanya de ca l'Oliver, bastit a l'últim quart del s. XIX.

Ja a Sant Pere, en un meandre de la riera, la fàbrica del Valls és un curiós exemple d'arquitectura fabril. Cal destacar la porta d'entrada d'estil neoclàssic, i l'estructura de colònia tancada sobre si mateixa. Des del 1858 va passar per diverses mans i a part dels 59 telers de 1872, hi va haver un important molí fariner i una turbina elèctrica. Tenien unes naus al centre del poble, on hi havia més telers. S'hi fabricaven lones de cotó amb totes les seccions d'una factoria tèxtil moderna: telers, tintats i aprestos amb els acabats corresponents. Va tancar portes el 1972.

22

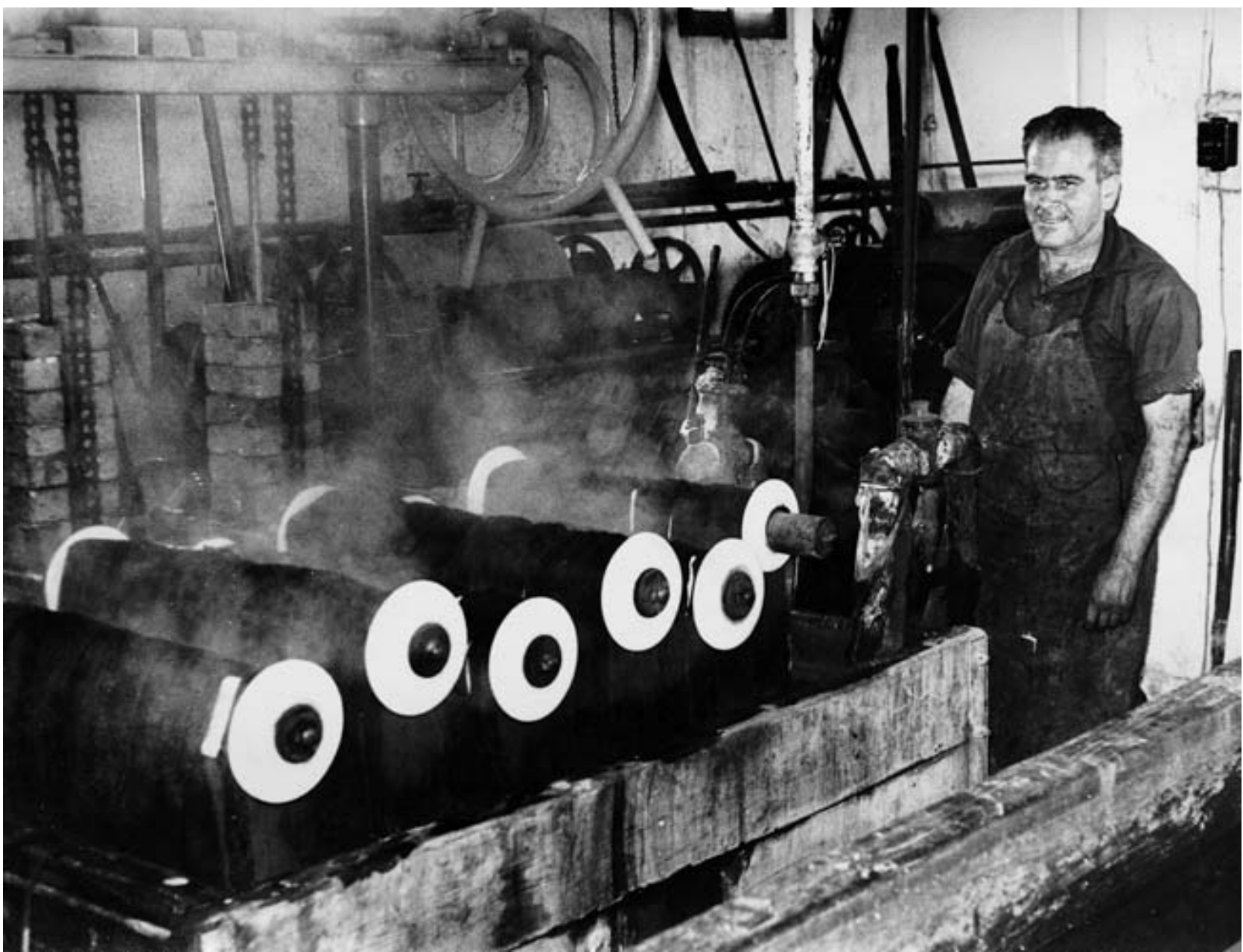
La fàbrica de tenyir llanes i fibres acríliques per a la indústria tèxtil, Tints Herrando, va ser traslladada de Terrassa a Sant Pere a la segona dècada del segle XX. Va desenvolupar una important activitat fins al 1989. Tot i haver sofert diverses reformes, es manté l'estructura de totxo vist i el coronament de les naus amb formes arrodonides i esgraonades.

Cal destacar també, prop de Monistrol d'Anoia, la fàbrica tèxtil de cal Jordana, amb uns interessants edificis d'inicis del s. XX.

L'activitat artesanal de les puntes de coixí ha estat estretament vinculada, i ha

donat renom, a la vila de l'Arboç. A partir del 1860 van establir-se a Barcelona algunes cases de comerç dedicades especialment a les puntes al coixí que donaren força i rellevància a la producció arbocenca, valorada

per la finor i delicadesa de les seves randes. Diversos comerciants es van establir a la vila i donaven treball a les puntaires tot facilitant-los els dibuixos o patrons i el fil. L'època d'or d'aquesta artesanía se situa entre el 1910 i el 1930. El 1960 va iniciar la seva activitat a l'Arboç l'empresa Vilarol SA, dedicada a la fabricació de puntes de teler mecànic i el 1964 la filatura Hijos de Oller y Planells SA, que també havia ocupat unes dues-centes persones, però que va cloure igualment la seva activitat amb la crisi dels anys vuitanta.

23

20. Edifici tèxtil de ca l'Oliver, Sant Quintí de Mediona.
21. Imatge de la fàbrica del Valls, Sant Pere de Riudebitlles, anys 60.
22. Teler de la fàbrica del Valls, a Sant Pere de Riudebitlles, anys 60.
23. Feines tèxtils a la fàbrica del Valls, anys 60.
(Fotos arxiu GRH)

24

Metal·lúrgia de transformació

El Penedès mai no ha tingut una important indústria metal·lúrgica en no disposar de ferro, ni d'una indústria complementària prou rellevant. Tot i això, sempre s'ha mantingut una reduïda activitat metal·lúrgica i de producció mecànica com a indústria auxiliar d'altres sectors. Així, a l'apartat d'elaboració de vins i caves podem esmentar el cas del súbdit alemany Guillem Lumb, que l'any 1945 va instal·lar a la vila de l'Arboç la seva empresa de filtres, bombes i aixetes que més tard es va ampliar, en uns terrenys de davant de l'estació del ferrocarril, amb la producció de calderes de ferro i revestiments de resines, calderes de coure i d'acer inoxidable i dipòsits de fibra de vidre. Aquest grup d'empreses va arribar a donar feina a prop de dues-centes persones fins que el 1984 va haver de tancar.

Una especial referència mereix la indústria vilafranesca «Hijos de Rogelio Rojo», que des de principis del segle XX es va dedicar a la fabricació de fulles d'afaitar i que va mantenir una activitat molt notable durant els anys trenta i quaranta del segle XX, fins a ocupar prop d'un centenar de treballadores que tenien cura de la producció de les famoses fulles «Better. Mano negra». Cap als anys setanta es va reconvertir la seva activitat cap a la producció d'eines quirúrgiques i de pedicura, i va traslladar maquinària i instal·lacions fora del Penedès. Aquí es conserva únicament la nau de l'extrem del carrer Comerç.

A Sant Pere de Riudebitlles hi ha una important indústria metal·lúrgica, cal Formaire, que inicià la seva producció cap a principis de s. XX, elaborant les formes pel paper. La forma està constituïda per un bastiment de fusta i un teixit metàl·lic, a la qual es pot afegir la filigrana o marca d'aigües, que personalitza el paper. Cal destacar

que durant anys es fan a cal Formaire les filigranes per a molts papers moneda de països sud-americans. Actualment fabrica teixits metàl·lics per a la indústria en general.

25

A Gelida es conserva la masia del segle XIII coneguda com la Ferreria i que dona nom al barri situat a ponent, a la dreta de l'Anoia. A Vilanova i la Geltrú esmentem també «La Calibradora Mecànica SL», fundada el 1927 i dedicada a la fabricació de perfils. Situada al costat dels tallers del ferrocarril, va resultar molt malmesa pels bombardeigs de la Guerra Civil, tot i que posteriorment va reprendre la seva activitat fins que

26

27

va tancar portes als anys vuitanta. Les naus foren enderrocades anys enrere i avui només en resta una modesta xemeneia ubicada a l'aparcament d'una gran superfície. També a la capital del Garraf es conserva la xemeneia de totxo, d'uns 17 metres d'alçada, que fou de la foneria de ferro fundada per Isidre Roset l'any 1854, i que avui es troba en un pati interior del carrer de la Llibertat, prop de l'església de Mar.

24. Xemeneia de «La Calibradora», del 1917, a Vilanova i la Geltrú.

25. La nau de la fàbrica de les fulles «Hijos de Rogelio Rojo», al vilafranquí carrer del Comerç.

(Fotos A. Tubau)

26. Als anys quaranta, un dinar de germanor a la vilafranesca fàbrica de les fulles.

(Foto Paco)

27. Passant fils d'un dels telers de teixits metàl·lics de cal Formaire, Sant Pere de Riudebitlles, anys 60.

(Foto GRH)

28

Bòbiles

Són elements molt comuns i característics de l'arqueologia industrial penedesenca. Es tracta de forns continus per coure ceràmica, rajoles, maons, teules, etc., que trobem escampats arreu de les nostres terres, i dels quals avui ens consten vestigis físics notables i de qualitat.

En terme de Sant Pere de Ribes, però tocant a Vilanova i la Geltrú, hi ha les restes de la bòbila d'en Gassó, més coneguda per la «bòbila del Gansó». Formava part d'un conjunt

d'instal·lacions semblants com la d'en Guansé o la d'en Freixedes, i avui encara es poden veure les boques de diferents forns que envolten la xemeneia. Actualment està situada a Sant Pere Molanta, amb unes noves instal·lacions molt modernes, que la fan capdavantera en el seu sector.

Aquesta activitat, però, s'ha manifestat amb força en altres indrets. És sabut que la ceràmica vendrellenca gaudeix d'un reconegut prestigi. Utilitza les argiles de tipus calcari ferruginós que permeten una producció característica de rajoles de terra vermella, teules, canonades, ceràmica i els característics càntrics amb

29

30

vidrat verd a la part superior. A Vilafranca, mentre encara es recorden els cantirers de la plaça de l'Oli, que van desaparèixer a principis del segle XX, la bòbila de can Sogas va deixar de funcionar a principis dels anys noranta i sols en resten els forns disposats radialment.

31

28. Xemeneia i forn de bòbila a Vilafranca del Penedès.
(Foto A. Tubau)

29. Imatge de dues bòbiles de Sant Pere de Riudebitlles: en primer terme, la del Cabestany; en segon terme, la del Sabater (anys 60).

30. Bòbila Cabestany. Peces ceràmiques assecant-se al sol (1964).

31. Xemeneies i edificis auxiliars de la bòbila Sogas, a Vilafranca.
(Fotos arxiu GRH)

32

Ciment

A Vilanova i la Geltrú es va constituir, al desembre de 1927, la primera fàbrica de ciment blanc de l'estat. L'empresa «Materiales Hidráulicos Griffi» va néixer per iniciativa de Francesc Puig i Figueras i un grup d'inversors locals, tot manllevant el nom del topònim «el fondo del Griffi», proper al Mas de l'Artís, propietat del fundador. Per al cicle productiu s'explotaven les pedreres de calissa del Coll d'en Ferran. Com a resultat del procés de concentració empresarial viscut pel sector, Griffi va ser adquirida als anys noranta per Valenciana de Cementos.

Al barri del Pla de l'Estació del terme de Santa Margarida i els Monjos s'havia instal·lat l'empresa Ciments Miret. El 1908 ho faria Ciments Freixa, empresa que es va modernitzar a partir del 1916 i que a la dècada dels anys vint iniciaria la producció de l'anomenat ciment portland amb l'explotació de les pedreres de can Castellví. El 1966 aquesta cimentera es va fusionar amb la de Vallcarca, constituint el grup Uniland.

La fàbrica de ciments de Vallcarca és la més antiga del Penedès. Iniciada la construcció el 1901, es va inaugurar el 21 de març de 1903 sota la raó social de «Butsems i Fradera, fabricants de

33

34

35

tubs i mosaics de Barcelona». La seva producció era de 80 tones al dia. Entre altres serveis complementaris, disposava d'un baixador de ferrocarril i d'un port d'embarcament encara en servei. En els darrers anys s'ha qüestionat l'impacte d'aquesta activitat sobre el parc natural del Garraf. De les instal·lacions originals, només en resten una xemeneia i algunes construccions molt malmeses. Tal vegada, un dels elements més rellevants d'aquesta indústria penedesenca fou l'existència de la seva colònia obrera, semblant a les colònies fluvials de les conques del Llobregat i del Ter. La colònia de Vallcarca va esdevenir un autèntic poble, dotada de tota mena de serveis per als dos mil treballadors i les seves famílies que s'hi aplegaven cap al 1970. Disposava d'una escola que el 1967 tenia 441 alumnes, camps d'esport i una església. Avui en queden uns pocs vestigis.

32. Antiga pedrera de ciment de la Vall, Olèrdola.

(Foto M. Saura i Sans)

33. La cimentera de Vallcarca a principis del s. XX, amb l'estació del ferrocarril.

(Foto Arxiu IEP)

34. La fàbrica i les instal·lacions portuàries de Vallcarca a les darreries dels anys setanta.

35. Imatge actual de la cimentera Uniland, a Santa Margarida i els Monjos.

(Fotos Arxiu X. Virella)

36

Pedreres

Les pedreres de carbonat de calci creta en terme municipal de Bellvei, situades a l'espai entre l'Arboç, Castellet, Bellvei i Calafell, pertanyen geològicament als estreps més ponentins del massís del Garraf. Les indústries de producció de carbonat de calci es van desenvolupar al voltant de la dècada del 1950. Van ser gent de la comarca els qui, amb una gran intuïció i vocació empresarial i a l'empara de la gran qualitat del mineral extret, van saber valorar la importància que en el futur tindria la producció d'aquest mineral bàsic per al desenvolupament de les in-

dústries del paper, els plàstics, la pintura, el cautxú, el vidre o l'alimentació animal.

El jaciment miocènic de mineral de guix existent al terme municipal de Vilobí del Penedès va ser explotat per dues empreses. La de dalt, amb la denominació «Yeseras de Viloví SL», havia estat constituïda per Antoni Sabanés i Roca, Ramon Martí i Estruch i Valentí Saumell i Via; l'altra era «Gyps SA», propietat d'en Mirabent, de la família Santacana Nadal i d'en Roig. El 1970 les dues empreses es fusionaren amb la denominació «Vilovigyps SA» i sota la presidència, fins a l'abril de 1981, de Josep Mirabent i Magrans, que cedí el relleu a Valentí Saumell. L'empresa i l'explotació van deixar de funcionar el 1993.

37

Les quatre pedreres de Vilobí del Penedès —la de la Coma, la Montserrat, el Torelló i la Nova— són algunes de les mostres més significatives de l'explotació industrial de recursos minerals que ofereixen les terres del Penedès, però, ahora, han estat un cas paradigmàtic de restitució natural. Amb el temps, l'espai d'excavació s'ha convertit en un espai natural singular i curiós, tota vegada que la pluja ha format un embassament natural a la part inferior de l'explotació tot configurant un escenari de vegetació i fauna diversa amb ocells de tota mena, colònies d'ànecs i peixos.

Remarquem aquí, també, la pedrera del terme de Masllorenç, que inicià la seva explotació a mitjan segle XIX amb la construcció de la carretera d'Alcover a Calafell. Ofereix pedra calcària de qualitat que, entre altres destinacions, fou utilitzada per a la construcció de la font de la barcelonina plaça d'Espanya, obra de Jujol per a l'Exposició Universal del 1929. També fou utilitzada a la part inferior de l'edifici gaudinià de «la Pedrera».

En aquest capítol caldria esmentar també les Timbes del Ralet, en terme de Sant Pere de Ribes, per a l'extracció de terra i argila, o les populars coves de la Terraire, al terme de Vilanova i la Geltrú, amb un seguit de coves i passadissos utilitzats per a l'extracció de terra d'escudella.

Vidre

La indústria del vidre al Penedès ha estat afavorida per la presència de diverses explotacions de sorres miocèniques, especialment importants per a la fabricació de vidre, ceràmica o ciment. Tenim els exemples de la Saldonera, a Sant Pere de Ribes, o altres en termes de Banyeres i l'Arboç, a l'entorn de la riera de Marmellar.

Fins al segle XIX hi havia hagut un forn de vidre a l'entrada de l'Ordal, al terme de Subirats. Avui se'n conserva el topònim del «barri del Vidre» i una inscripció amb la data del 1833. Destaquem també el complex arquitectònic de «la Fàbrica» a Sant Marçal, al terme de Castellet i la Gornal. Crida l'atenció aquest complex arquitectònic al costat del camí entre cal Cassanyes i la Porxada. És una edificació manchesteriana amb coberta a dues aigües i diferents cossos, amb façana de maó i una xemeneia annexa molt ben restaurada. Es pretenien aprofitar les abundants sorres silíciques de la zona, però sembla que aquelles instal·lacions no van arribar a funcionar mai.

38

La direcció de Cristallera Española SA (CESA) va adquirir el 1970 uns terrenys al terme de l'Arboç, situats entre el camí xic de la Gornal i la via del ferrocarril, per instal·lar-hi una nova fàbrica de vidre pla que complementaria la producció de les que ja tenia a Avilés (Astúries) i Sant Andreu (Barcelona). L'indret va ser considerat apte tota vegada que permetia una desviació de la via del ferrocarril per poder portar fins a peu de fàbrica els vagon. L'empresa va iniciar la producció al mes d'octubre de 1973. És la més important de la zona i ocupa uns sis-cents treballadors amb una producció de 160.000 tones de vidre a l'any. També hi ha tallers de manipulació de vidre, com el dels germans Gumara, a Sant Pere de Riudebitlles, dedicat al poliment de vidre per fer làmpades.

39

36. Una de les pedreres de guix de Vilobí.

37. Les timbes del Ralet, al terme de Sant Pere de Ribes.

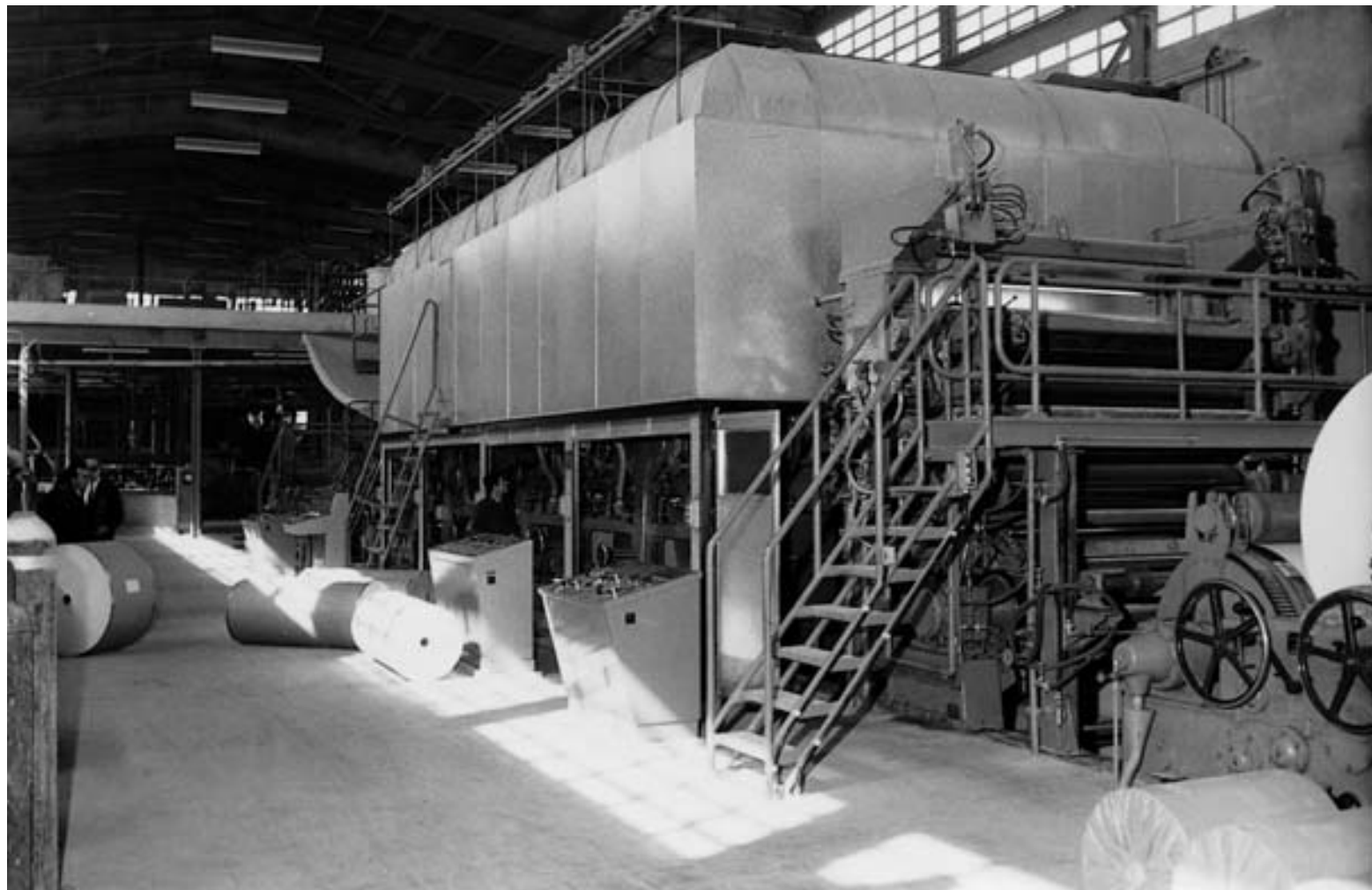
38. El complex arquitectònic de «La Fàbrica» a Sant Marçal, Castellet i la Gornal.

39. Rètol a la partida del Forn del Vidre a l'Ordal, Subirats.

(Fotos A. Tubau).

40

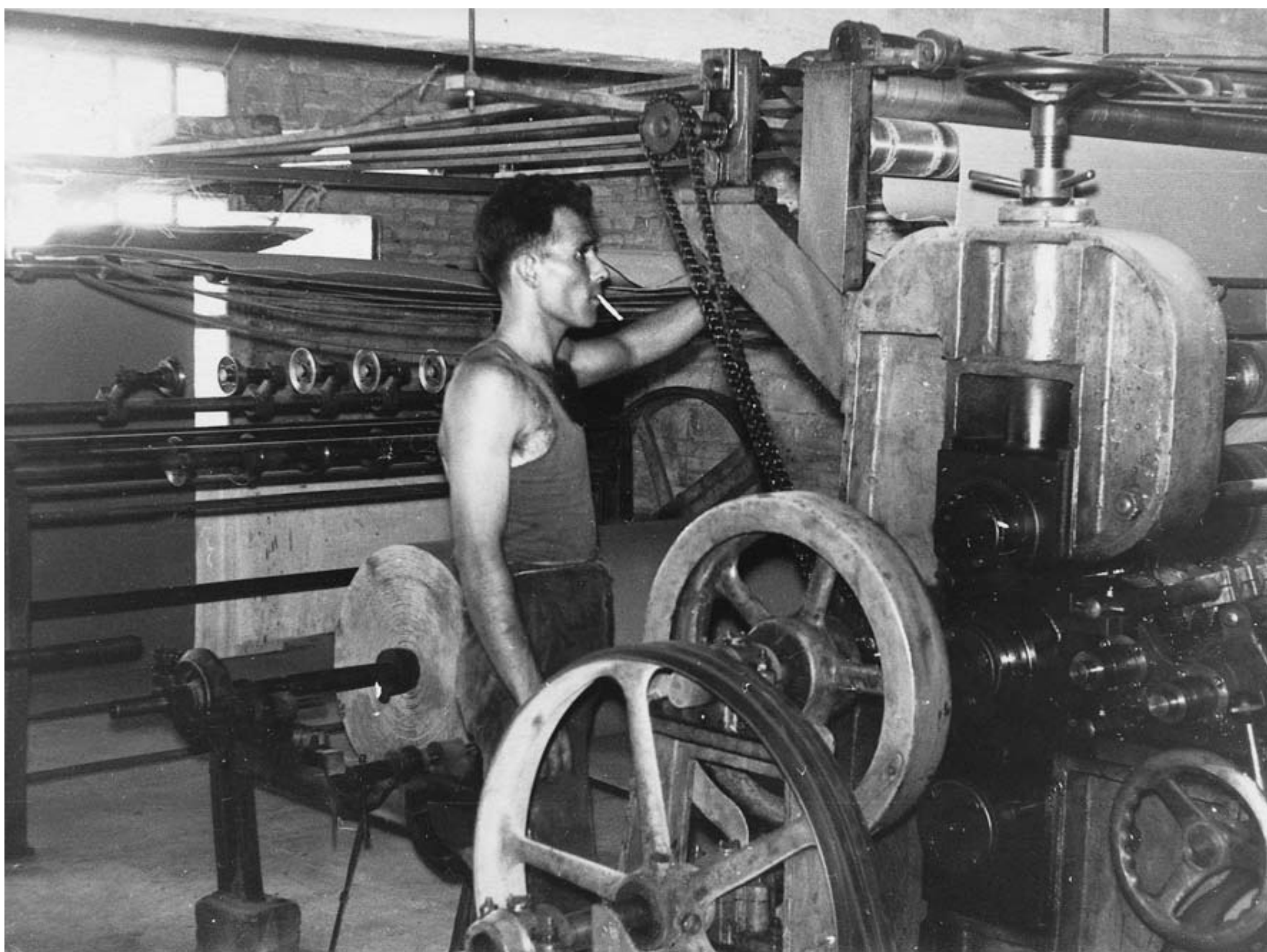

Paper, cartró i embalatges

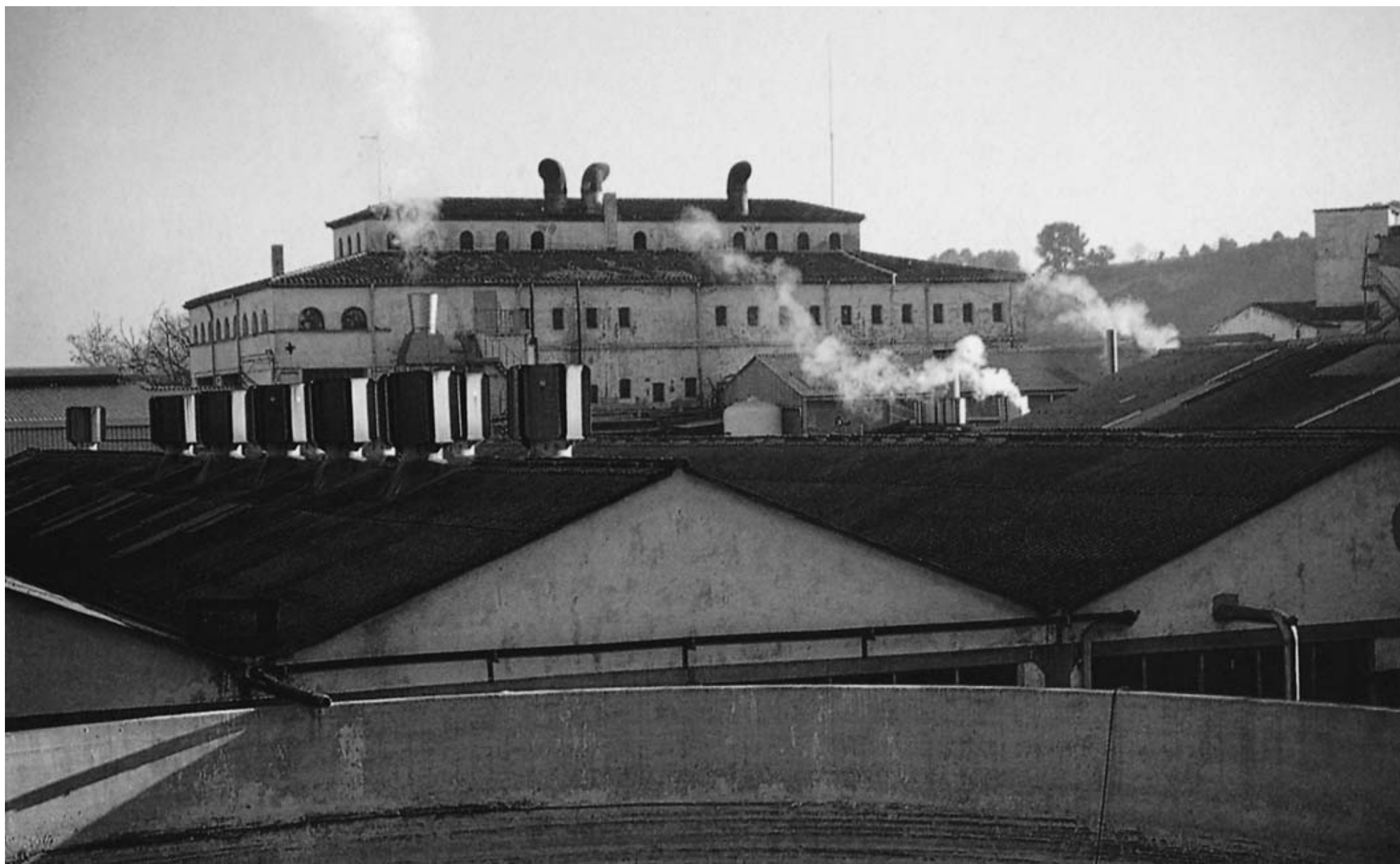
Tradicionalment, la principal activitat econòmica de la conca Mediona-Riudebitlles a partir del segle XVIII, havia estat la paperera, però l'any 1956 es va iniciar la producció de cartró ondulat i aquest fet va determinar el punt d'inflexió entre la indústria tradicional i la moderna fabricació. La pretèrita activitat paperera de la conca Mediona-Riudebitlles se centrava en l'elaboració de paper de barba, de filtre, de fumar i, sobretot, paper d'estrassa per a la fabricació de paperines.

Al voltant d'aquesta indústria tradicional se'n movia una altra

d'auxiliar formada pels populars drapaires, que subministraven la matèria primera, i també formaires, mecànics, transportistes, paletes, manyans, lampistes, fusters, paperinaires, etc. Aquest panorama va canviar amb l'arribada del cartró ondulat, atès que la producció de paper va haver de passar del tradicional paper d'estrassa assecat a l'aire al paper continu, acabat amb moderns assecadors mecànics. Les empreses, majoritàriament de tipus

41

42

familiar, van haver de fer grans esforços per adaptar-se. Després d'aquella primera indústria cartroner, altres industrials s'animaren i, actualment, l'activitat econòmica principal de la conca és la fabricació del paper destinat a l'elaboració del cartró ondulat i la mateixa indústria cartroner i derivats. Cal esmentar que l'any 1999 l'empresa «Cartonajes del Penedès», que té els seus orígens en un dels molins paperers del segle XVIII, va construir als afores de Sant Pere una nova fàbrica que és actualment una de les més modernes del país.

A més d'aquestes, i dels ja esmentats molins paperers, cal destacar altres instal·lacions com «la Paperera» de Vilanova i la Geltrú. L'empresa es constituí el 1886 sota la raó de «Ricart i Cia.», tot i que tingué diferents denominacions. La seva activitat principal fou l'elaboració de paper continu d'embalatge i cartolines. Malgrat haver-se perdut la xemeneia central, la rehabilitació i reutilització actual dels edificis principals en espais polivalents i multifuncionals és l'exemple més remarcable a la ciutat d'aprofitament i adaptació de velles estructures industrials.

43

40. Màquina de paper de cal Ròmul. Sant Pere de Riudebitlles.

41. Màquina de cartró ondulat a Sant Pere de Riudebitlles, 1956.

(Fotos arxiu GRH)

42. Imatge de la gelidenca fàbrica Guarro en l'actualitat, amb els vells edificis al fons.

(Foto Guarro)

43. La Paperera, Vilanova i la Geltrú.

(Foto A. Tubau)

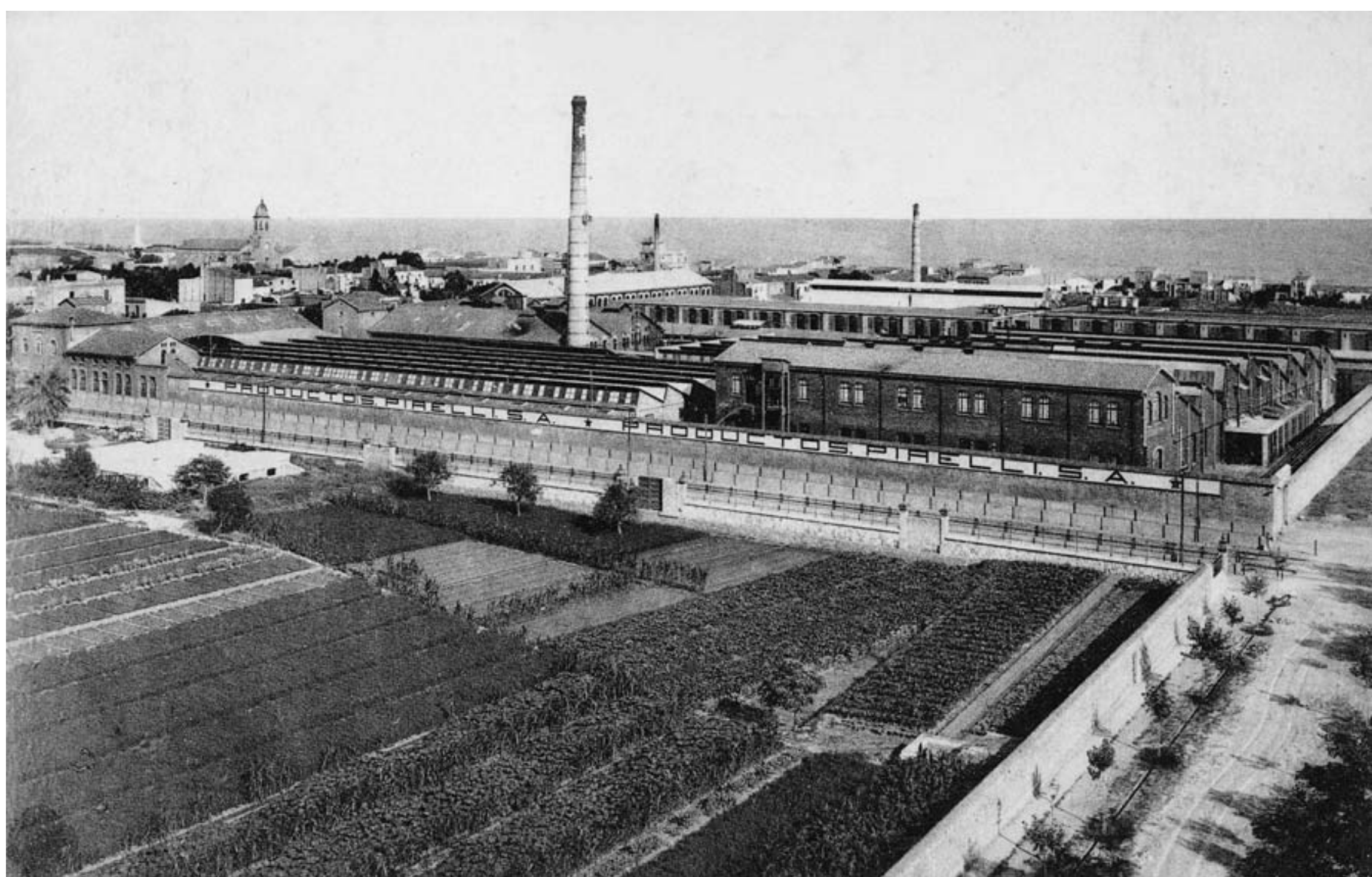

Química

La principal indústria d'aquest sector al Penedès és, indubtablement, la multinacional italiana Pirelli, que es va establir a Vilanova i la Geltrú l'any 1902. Dedicada a la fabricació de cables elèctrics i productes variats de goma, a través dels anys ha esdevingut l'empresa més gran del Penedès, ha arribat a acollir més de 2.000 treballadors. El 1969 la divisió de productes diversificats de goma es va traslladar a les noves instal·lacions de «la Plana», fora del nucli urbà. A la dècada dels 90 aquesta divisió va ser venuda a la multinacional americana Dayco.

44

45

46

La fàbrica Pirelli al barri mariner va ser construïda entre el 1901 i el 1902, d'acord amb el projecte de l'arquitecte vilanoví Josep Font i Gumà, un dels màxims exponents l'arquitectura modernista a la ciutat. El 1919 va projectar la construcció de la residència per a directius i tècnics situada a la rambla de la Pau, popularment coneguda per «cal Terzi».

Repetidament bombardejada durant la guerra, les seves instal·lacions foren dinamitades per les tropes republicanes en retirada. La reconstrucció dels anys quaranta es fa partir de l'aixecament de grans i sobris volums de formigó armat amb grans finestrals combinats amb naus tipus «shed» o dent de serra. Un estil senzill i auster propi de les construccions fabrils de l'època.

A punt de ser traslladades les instal·lacions de Pirelli als afores de la ciutat, aquests edificis no presenten cap singularitat especial remarcable ni digna de preservació.

Un element característic de la Pirelli i que sempre ha cridat l'atenció ha estat el pas elevat que sobre la Rambla Pirelli comunica ambdós costats de la fàbrica.

44. El característic i vilanoví pont de la Pirelli.

(Foto Arxiu IEP)

45. La vilanovina Pirelli en una imatge de temps reculats.

(Foto Arxiu X. Virella)

46. La reconstrucció dels anys quaranta de les naus de la Pirelli a Vilanova.

(Foto A. Tubau)

47

tot comercialitzats a països com França o Bèlgica.

Al tombant de Guardiola, el Pla, Puigdàlber i Sabanell són característiques les estibes de canyes a una i altra banda de la carretera, matèria primera per a la fabricació de persianes, tanques per a jardins o corrals, teulats per a envelats o per a les explotacions de floricultura del Maresme. Temps ençà, les canyes es collien als canyissars dels marges de torrents i rieres propers, però ara cal portar-les d'altres indrets dels Països Catalans.

Mineria

El Penedès no ha tingut mai jaciments minerals d'importància; tot i això, es conserven una bona colla de notícies esparses d'antigues explotacions. A títol d'exemple, tenim jaciments de bauxita a Mediona, mines de carbó del segle XVIII al terme de Sant Martí Sarroca i altres referències a Sant Sadurní d'Anoia, Lavern i Subirats, que en cap cas no es van explotar industrialment.

Com a principals explotacions remarcuem les mines de ferro i plata de Bonastre, que tenien activitat al segle passat. Eren situades a la partida del Clofoll, en terrenys propietat de Josep Sanabra. Entre el 1835 i el 1840 hi va treballar la companyia dels Martinets de Vilanova, que duïen el ferro en carro pel camí de Valls fins a la farga de Vila-rodona, on es procedia a la seva transformació.

Al mateix terme de Bonastre i en terres de Joan Rosselló hi havia unes mines de ferro, mentre que unes altres de plata i plom havien estat explotades a inicis del segle XIX.

50

Canyissos

Al costat dels processos d'industrialització i renovació tecnològica, diversos indrets conserven encara activitats d'un alt contingut artesanal i tradicional. A Vilafranca del Penedès s'ha perdut l'artesania del teixit de vímet per a garrafes i cistells i es manté la del trenat de palmes i palmons i la producció d'escombres, Bellvei lluita per mantenir l'activitat de les gorres de cop i no volem oblidar les senalles d'Albinyana.

En qualsevol cas, ens permetem destacar també, per la seva singularitat, la fabricació de canyissos de Puigdàlber, fins i

48

49

Al terme de Pontons hi ha constància de mines i explotacions de plata i or des de temps reculats i més modernament de plom, en mina i no pas a cel obert. El plom es trobava en forma de galenes, associat amb sofre, plata o zenc i amb un gruix de filó que no superava els 10 o 15 centímetres. Amb boques de mina situades a ambdós costats de la riera de Pontons, entre Sant Salvador i el Mas de la Riera, hi ha set galeries de gran recorregut i altres d'una quinzena de metres. Disposaven d'un sistema de vagonetes sobre carrils estirades per animals.

L'any 1890 s'hi van instal·lar uns forns per a l'obtenció del zenc, que, juntament amb el plom, va ser molt utilitzat per a la indústria bèl·lica durant la I Guerra Mundial. Va ser aleshores que es va constituir una societat de capital britànic dedicada a l'explotació dels forns, però la baixa rendibilitat va obligar al seu tancament després del conflicte.

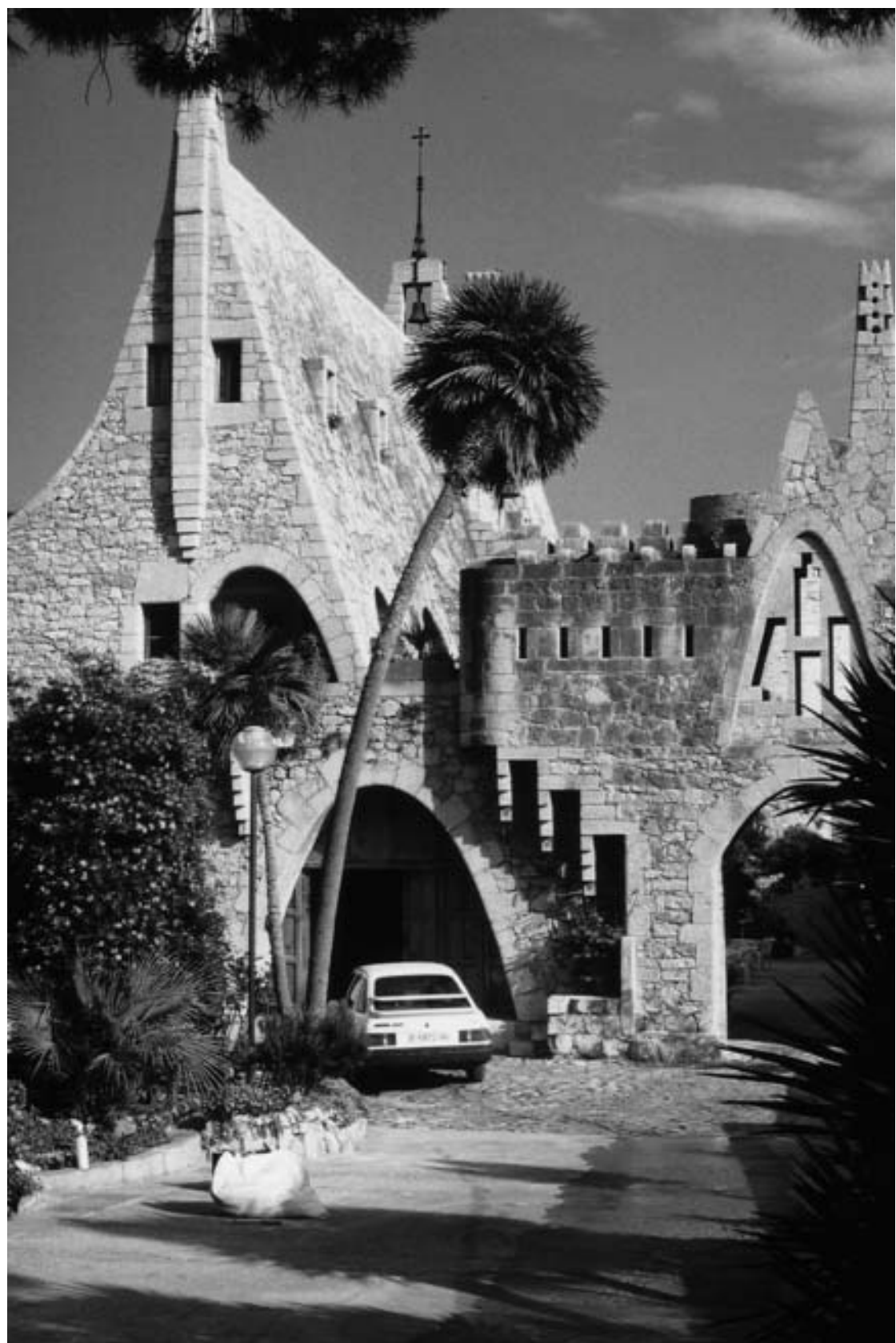
La indústria del vi ha originat una obra arquitectònica singular a casa nostra: els cellers. A les primeres dècades del segle XX, el moviment modernista aplicarà els seus continguts estètics a molts exemples d'arquitectura industrial, dels quals els cellers seran uns protagonistes privilegiats. D'aquesta manera naixeran allò que Cèsar Martinell qualificà com a «catedrals del vi».

47. Els característics canyissos de Puigdàlber.
48. Les mines de Pontons.
(Fotos A. Tubau)
49. Entrada de les mines del Pont, a Pontons.
50. Interior de l'entrada de la mina de Pontons.
(Fotos Arxiu IEP)

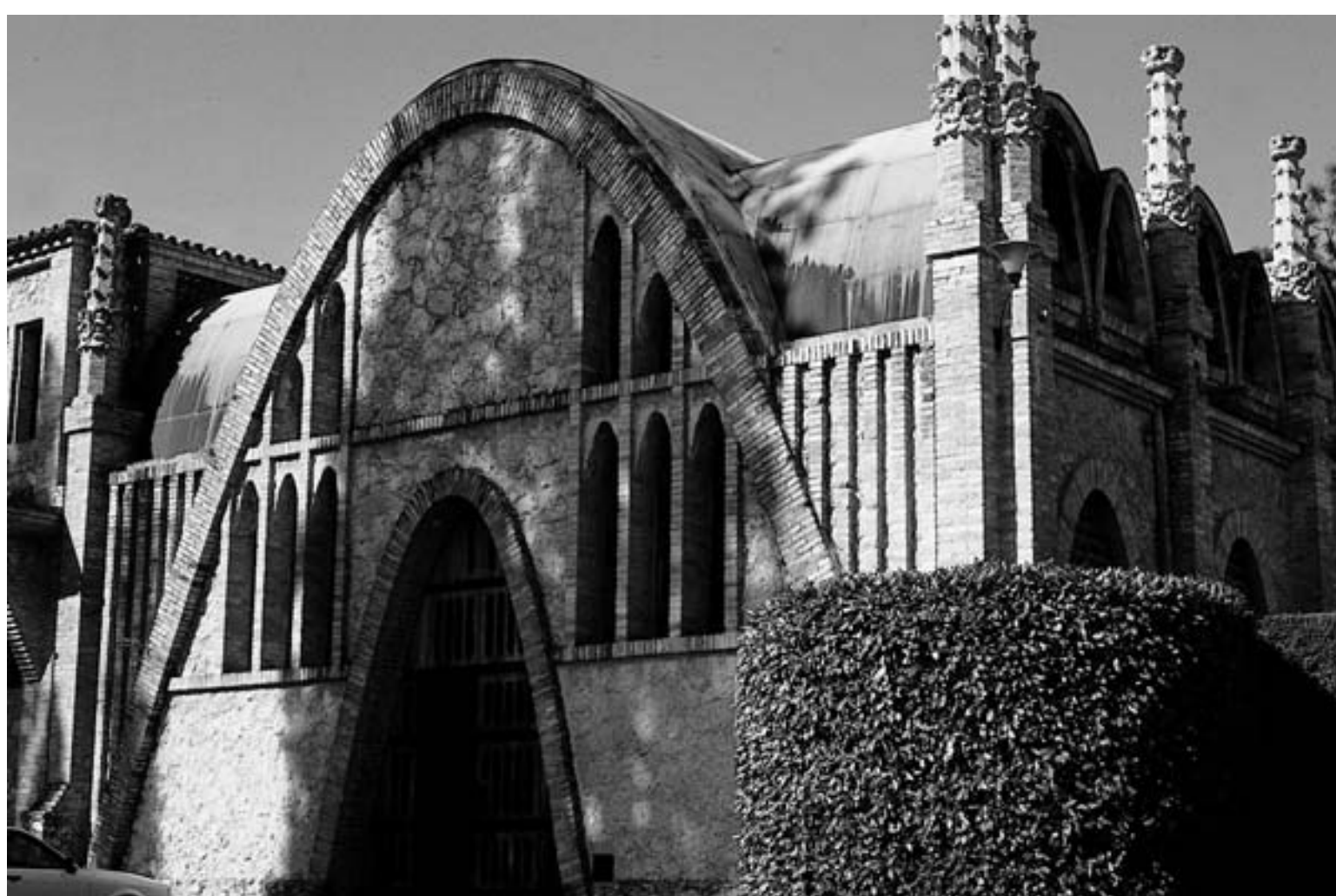
Noves instal·lacions i serveis agrícoles que, guiats sovint per l'esperit cooperatiu, contribueixen a la racionalització de les explotacions vinícoles també al Penedès, com els que el mateix Martinell projecta a les Cabanyes, Moja o Llorenç del Penedès.

La voluntat d'aconseguir el reconeixement social derivat de la puixança econòmica de les primeres dècades del segle XX va portar alguns elaboradors de vins i caves a contactar amb els més destacats i renovadors arquitectes d'aquells anys. Calia donar a les seves masies i cases pairals l'evidència de pertànyer a la classe hegemònica, una imatge que feia prou evident l'arquitectura modernista. En alguns casos el desig de relleu els va portar a enlairar edificacions de nova planta a les principals viles del Penedès, a la recerca de reconeixement urbà i d'uns valors i d'una personalitat prou específics per distingir-se de l'entorn.

A més del conjunt de referències i eines que acull el Museu del Vi, ens cal destacar la hisenda de Can Codorniu, que va encarregar el 1902 a l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch la realització d'una sèrie d'edificis industrials per ampliar les instal·lacions de les caves. Es tractava d'uns grans cellers, una nau per a les premses i un edifici per expedir el producte elaborat. En base a l'estil arquitectònic modernista, l'arquitecte va crear un conjunt d'edificacions realitzades amb maons vistos i utilitzant també la pedra. El 1906 el mateix arquitecte va projectar la casa pairal dels Codorniu dins el recinte industrial, però en una zona envoltada de jardins. El modernisme destaca pel predomini de la corba sobre la recta, la riquesa i el detallisme de la decoració, l'ús de motius vegetals, l'asimetria, l'esteticisme i el dinamisme de les formes. L'arquitectura industrial modernista té a can Codorniu un dels exemples més importants del país. Fou declarat Monument Històric Artístic l'any 1976.

51

52

El Celler Gran, de planta rectangular, és una obra plenament funcional, sense cap decoració. Uns grans arcs torals recolzats sobre pilars sostenen la coberta, amb bigues de ferro i revoltos. El Porxo de les Premses, també rectangular, és un seguit de naus cobertes amb volta de full de rajol muntades damunt d'arcs diafragma de mig punt. Cada tram de volta de la façana és una obertura amb arc apuntat i el remata un capcer esglaonat decorat amb un mosaic fet amb vidre trencat d'ampolles de xampany. El Pavelló d'Expedicions és una gran nau de planta rectangular coberta amb volta de full de rajol sobre arcs torals de forma parabòlica amb llunetes, i a l'exterior amb uns esvelts pinacles que rematen cadascun dels trams de la construcció.

53

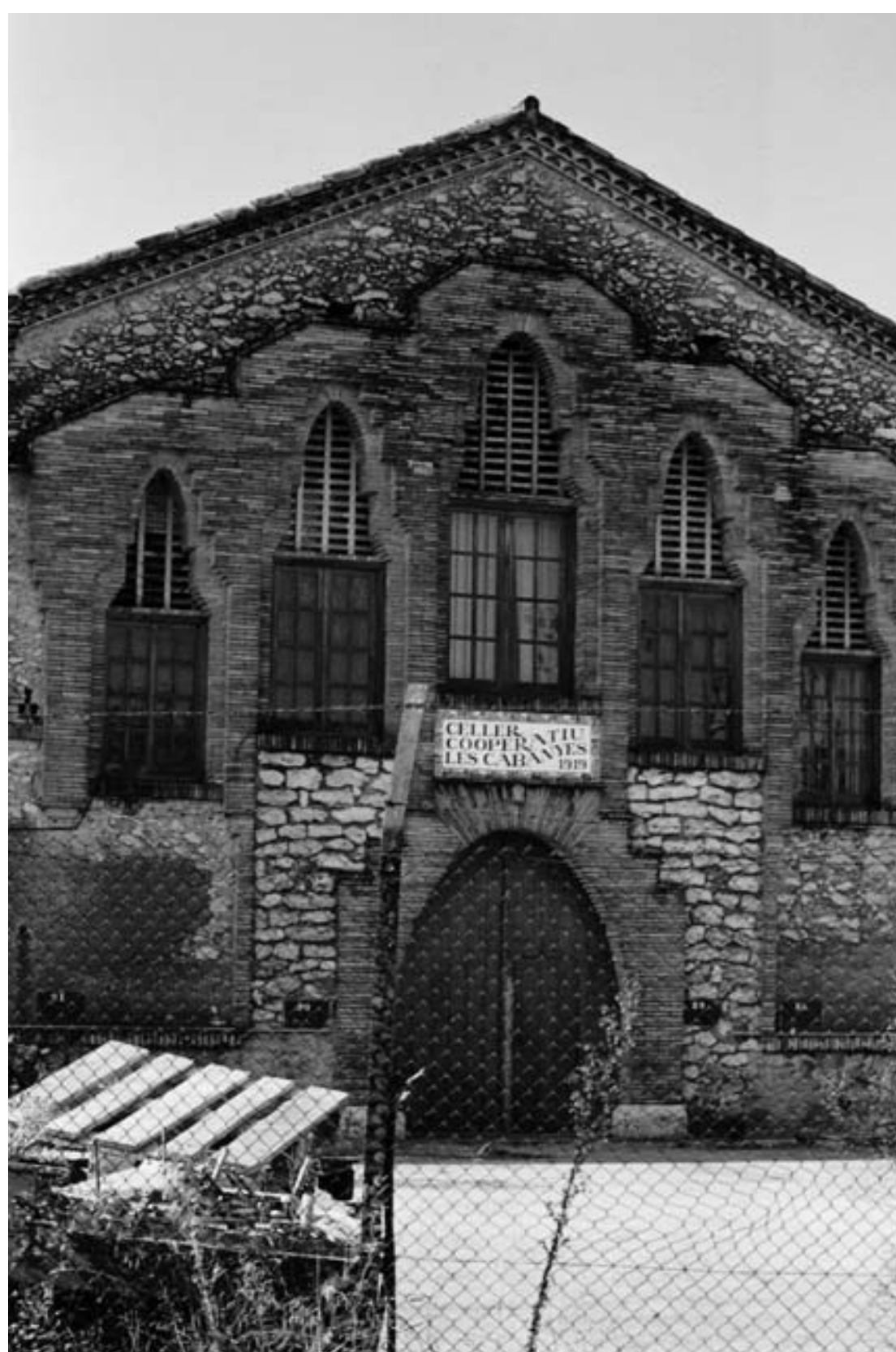
Un punt i a part mereix el celler de la masia Güell al poble del Garraf, al terme de Sitges. Presenta un conjunt d'habitatge, celler i capella d'identitat inequívocament modernista d'estil gaudinià, a base d'obra vista, arcs parabòlics i ferro forjat. No consta amb certesa ni l'autor ni l'època en què fou projectat. Uns estudis el situen a l'entorn del 1888 i altres entre 1900 i 1904. L'obra

s'atribueix al mateix Antoni Gaudí, tota vegada que hi ha un projecte signat per ell i datat el 1895, malgrat que fonts més precises indiquen que l'autor fou el seu deixeble i col·laborador Francesc Berenguer.

A l'entorn de Sant Sadurn d'Anoia podem destacar les caves Miró, obra de Cèsar Martinell, o les caves Freixenet, amb la façana noucentista encarada a l'estació i d'acord amb el projecte del 1918 i del 1927-1929 signat per l'arquitecte Josep Ros i Ros. Entre les aportacions més actuals hauríem d'esmentar les caves Raventós-Blanch, inaugurades el 1988, obra dels arquitectes Jaume Bach i Gabriel Mora, amb una disposició a l'entorn d'un pati circular on hi ha el roure monumental de la família Raventós.

A Sant Cugat Sesgarrigues hi ha les modernes caves Chandon. Es tracta d'una obra arquitectònica realitzada entre 1989 i 1990 en base al projecte de l'arquitecte Òscar Tusquets, amb una construcció de 9.000 metres quadrats en un entorn de 30 hectàrees que inclou la masia pairal de la Torre. Es tracta d'una construcció de maons a l'estil de les cooperatives vinícoles del modernisme tardà català. Esmentem també les caves Jaume Serra, a l'antiga masia vilanovina del Padruell, on han sabut integrar unes modernes instal·lacions. Les caves Hill, a Moja, són també un bon exemple de les noves tendències arquitectòniques que integren les formes dels cellers tradicionals amb les línies i materials d'avantguarda.

La ressenya ha d'incloure també el celler de can Cassanyes, a Sant Marçal, terme de Castellet; el modernista de can Morgades del Grau i el de Cal Montserrat, ambdós a Castellví de la Marca. Encara podríem parlar del celler de Montsarra, al terme de Torrelles de Foix; el celler Nou de cal Mata a Safores i el vilafranquí de cal Mascaró, al carrer del Casal, amb façana de notes modernistes.

54

51. El celler de la masia Güell, al Garraf, Sitges.
52. El modernisme a can Codorniu, Sant Sadurn d'Anoia.
53. Caves Chandon a Sant Cugat Sesgarrigues.
(Fotos A. Tubau)

54. El Celler Cooperatiu de les Cabanyes.

55

Fassines

Al costat dels omnipresents cellers, el Penedès gaudia d'una altra mena de construccions aplicades a la fabricació d'aiguardents: les fassines. Aquesta activitat derivada directament de l'elaboració vitivinícola s'expandí a partir del segle XVIII i molt especialment per atendre les necessitats del comerç amb Amèrica. La sortida d'aquestes produccions penedesenques es feia per la rada de Vilanova i la Geltrú o per la platja de Sant Salvador.

A més del celler de cal Curt de Masllorenç, esmentem la destil·leria de l'Hostal de Calafell, situada prop de la platja, en una edificació del 1868 amb habitacle, amb tres plantes i capella. Al Vendrell hi ha també interessants restes de fàbriques productores d'aiguardents con la Rovira, de la qual destaca el rellotge de sol de la façana i la xemeneia posterior. De la també vendrellenca fàbrica d'esperits Escorri, que toca a la carretera de Valls, únicament en resta una monumental xemeneia en perfectes condicions que sembla que no va arribar a funcionar mai.

56

57

A Vilafranca del Penedès, la fassina del Just és obra de l'arquitecte vilanoví Josep M. Miró i Guibernau, una construcció de criteris funcionals i regust modernista que presenta tres naus amb cavalls de ferro i coberta de volta. Va ser objecte de restauració a la darrera dècada del segle XX en passar a ser propietat municipal i en l'actualitat acull un centre de creació empresarial i formació ocupacional.

En aquest món de la indústria vitivinícola i els cellers, els estris propis de l'activitat queden prou recollits al Museu de Vilafranca. Ens permetem, però, de fer un breu esment particular de les grans premses de lliure. A part de la que es conserva al mateix Museu del Vi i la que hi ha a l'entrada de Vilafranca per la carretera de Tarragona, caldria destacar la de mas Borràs, a Sant Vicenç de Calders, que en l'actualitat encara funciona perfectament i pot visitar-se. Construïda l'any 1853 per fusters del Catllar, té una llargada de més d'onze metres i s'aixeca fins a una alçada de cinc metres. Va funcionar com a premsa d'oli fins al 1939 i fins als anys seixanta com a premsa de vi.

58

55. La vilafranquina fassina del Just.

56. Les xemeneies de dues fàbriques d'esperit, al Vendrell.

57. Les instal·lacions de destil·lació de Cointreau a Vilafranca del Penedès.

(Foto A. Solé)

58. Fassina de Ca l'Oliver a Sant Quintí de Mediona.

(Fotos A. Tubau)

59

60

61

L'aigua

Inicialment, la xarxa de distribució d'aquest bé escàs i preuat que ara arriba gairebé a totes les llars es limitava a algunes fonts públiques escampades per les viles. A la segona meitat del segle XIX moltes poblacions es plantegen el subministrament d'aigua amb instal·lacions i canalitzacions adequades per fer possible aquest servei tot i portant l'aigua algunes vegades de ben lluny. Aquestes instal·lacions eren veritables indústries de serveis. Els dipòsits, canals, aqüeductes i torres de subministrament eren elements transcendents per fer possible el servei, mentre que les fonts públiques, més enllà del seu caràcter monumental o de mobiliari urbà, esdevenien el darrer element d'un sistema d'abastament necessari per al ciutadà.

Els dipòsits acumuladors o reguladors de la xarxa d'aigua no constitueixen un element d'especial qualitat tècnica o estètica, tot i que alguns mereixen un esment històric o arqueològic notable, com seria el cas de les cisternes existents a les runes d'Olèrdola. En altres ocasions, els sistemes d'abastament incorporen elements d'un cert interès tècnic: centres reguladors, bombes d'impulsió, valvuleria; en aquest entorn esmentem el vell edifici de «la Turbina», al raval de Vilanova, enderrocat el 1993. Era una construcció simple que acollia una bomba amb rodet o turbina, certament innovadora en aquella època, que impulsava l'aigua que venia del dipòsit fins a prop de Sant Pere de Ribes. En aquest mateix indret es va instal·lar posteriorment una fàbrica de gel.

Històricament, les torres han tingut un paper fonamental en les xarxes de distribució d'aigua. L'estètica de moltes d'elles ha determinat una certa preservació i la seva reutilització en alguns casos. Amb unes dates de construcció que se situen entre la segona meitat del segle XIX i les primeres dècades del XX, n'hi havia que formaven part de la xarxa d'abastament i distribució comarcal o municipal, mentre altres torres tenien un caràcter industrial, algunes com a distribuïdores i altres tan sols com a dipòsit. L'aigua hi arribava provinent de fonts, mines o deus de gran cabal. Trobem torres elevades situades a l'interior de fàbriques o fins i tot en camps de conreu.

En aquest punt esmentem les mines d'aigua de can Canyelles, a Santa Oliva, situades rere el castell. Són formades per un conjunt de galeries subterrànies i quatre pous en una zona argilosa rica en vetes d'aigua. La instal·lació es concreta en tretze portes de ferro, 250 graons i 500 metres de galeries, d'antiguitat no determinada i que en part han estat restaurades i obertes al públic. A la Pleta del Garraf, al massís del mateix nom i al terme municipal de Sitges, hi ha el que fou el pavelló de cacera de la família Güell, habilitat cap al 1920 com a espai per a bestiar. Allà trobem un pou d'aigua o cisterna amb una curiosa coberta allargada, a semblança d'una xemeneia, formant una construcció típicament modernista de finals del segle XIX, d'acord amb el projecte de Francesc Berenguer i Mestres, col·laborador d'Antoni Gaudí.

La torre d'aigua de cal Pladellorens, a la hisenda propera al nucli urbà de la Granada, és un exemple d'arquitectura eclecticista. La torre d'aigua propera al molí Nou de Gelida, al costat del pont de ferro del ferrocarril i enmig de camps de conreu, té una imatge estètica prou interessant. A la sortida del nucli urbà de Sant Llorenç d'Hortons hi ha la malmesa torre de l'aigua, que presenta algunes peculiaritats arquitectòniques. La torre de la Bleda, al municipi de Pacs del Penedès, construïda el 1923 i obra de l'arquitecte Antoni Pons i Domínguez i l'enginyer Luciano Moro, és de planta quadrada amb totxo vist i finestres d'ogiva. La torre del pont de can Sogas, al terme de Sant Martí Sarroca i prop de la Rovira Roja, es troba força malmesa.

Fonts públiques

Arreu del Penedès trobem moltes i remarcables fonts públiques que avui han cedit la seva funcionalitat inicial per convertir-se en monuments d'interès. Esmentarem la vilanovina font de la plaça del Pou, una de les tres fonts pioneres construïdes a Vilanova i la Geltrú l'any 1861 com a punt final de l'abastament d'aigua

potable. Projectada per Francesc de Paula del Villar i Lozano, està situada a l'indret on hi havia un antic pou comunal i és dedicada a l'arquebisbe Francesc Armanyà. Tal vegada sigui, però, la font de la plaça Miró, del mateix any i arquitecte que l'anterior, una de les construccions més notables. És dedicada a Josep Antoni Vidal i Pascual, mecenes de la portada d'aigües a la ciutat, amb planta octogonal i l'efígie d'en J. A. Vidal i el text del seu llegat gravats en unes de les cares. També a Vilanova i la Geltrú trobem la font de la plaça dels Carros, construïda amb el llegat de Joaquim Soler i Gustems, a qui està dedicada. Fou projectada per l'arquitecte Josep Font i Gumà el 1892 i representa el primer element arquitectònic de la vila de connotacions modernistes. Finalment, esmentarem la també vilanovina Font de Ferro, una font-fanal donació de l'«ame-ricano» Elies Miró i Soler, construïda el 1895 a la foneria local de Francesc Mestres.

A Sant Pere de Ribes podem assenyalar la font de la Farmàcia, projectada el 1906 per l'arquitecte Font i Gumà a efectes de commemorar l'arribada de l'aigua canalitzada. Utilitza la pedra, el maó, el trencadís i la rajola en una evident mostra d'inequívoc estil modernista. A Vilafranca del Penedès remarcuem la font de Sant Joan, també anomenada de la Verdura o font del Coro, construïda l'any 1866 en urbanitzar-se l'espai que havia ocupat l'edifici de la comanda dels Hospitalers. De caire eclecticista, presenta quatre piques i quatre brocs. La portada a Vilafranca de les aigües dels Pujols, a través de la torre de distribució de l'Espirall, ara desapareguda, s'oferia inicialment a la font del Firal, juntament amb l'esmentada de Sant Joan i la dels Alls, situada aquesta a l'extrem de la rambla de Sant Francesc, també d'estil eclèctic i de l'any 1890.

A Sant Pere de Riudebitlles cal esmentar la construcció de les canalitzacions de l'"Aigua de Torró", i de l'"Aigua de la Vila", que van permetre el subministrament per gravetat d'aigua corrent a les cases. També hem d'esmentar el conjunt de fonts de les Deus, a Sant Quintí de Mediona i les Dous, a Torrelles de Foix.

62

59. Torre de l'aigua de la Bleda, a Pacs del Penedès.

(Foto A. Tubau)

60. Font de la plaça de Sant Joan, a Vilafranca.

(Fotos A. Tubau)

61. Font de la plaça Miró, Vilanova i la Geltrú.

62. Font de la Farmàcia, a Sant Pere de Ribes.

(Foto Arxiu IEP)

L'electricitat

Cap a principis de segle XX algunes companyies elèctriques van proposar l'electrificació de poblacions com la Bisbal del Penedès, però no va ser fins després de moltes gestions municipals que el 1918 va arribar la llum elèctrica a la vila de mans de la «Central Eléctrica de Vila-rodona». Aviat, la companyia va passar per dificultats econòmiques i el municipi va adquirir en propietat la totalitat de les instal·lacions i la concessió de l'explotació elèctrica a tota la comarca. Així va ser com va sorgir «Eléctrica del Panadés, SA», fundada oficialment el 14 de gener de 1919 com a solució local i comarcal a una mancança dels poders públics. Podem assegurar que va reeixir en la seva funció, atès que va prestar els seus serveis durant 56 anys. Com a dada curiosa, en el seu primer any la companyia comptava només amb 40 abonats a la Bisbal i prop d'un centenar a tota la comarca. El preu del kw era de 67 cèntims i s'obligava a un consum mínim de 3 kw. Com a comparació, podem dir que l'empresa «Riegos y Fuerzas del Ebro, SA» cobrava en aquell temps 75 cèntims/kw. L'empresa bisbalenca va abastar d'electricitat el poble i la comarca fins al febrer del 1975, any en el qual va passar a mans de Fecsa.

El salt d'aigua existent a la fàbrica del Valls, a part de fer funcionar els telers i el molí fariner, també movia la turbina de l'"Eléctrica Riudeviltllense", que subministrava corrent a Sant Pere de Riudebitlles fins a l'any 1925.

L'aportació principal del sector elèctric a l'arqueologia industrial, lluny de les centrals hidroelèctriques del Pirineu o les edificacions transformadores notables, es limita a alguns magatzems o instal·lacions de les companyies. Així remarcuem el magatzem de l'Electra Vilafranquina, al carrer Dos de Maig de Vilafranca, obra modernista d'Eugeni Campllonch del 1901. Estava format per una planta baixa amb línies sinuoses i finestres d'arc rebaixat. La façana va ser reformada per Santiago Güell el 1911 seguint les pautes de l'original. Malauradament, va ser totalment enderrocat a les darreries del segle XX.

A Vilanova i la Geltrú destaquem el magatzem de la Fecsa, o de «Riegos», al carrer de la Llibertat. Es tracta d'un edifici de dos nivells amb façana modernista, amb el característic ús del maó vist, la ceràmica i el vidre, encarada a la via del ferrocarril. Sembla que fou construït a primers del segle XX, i era propietat de la que llavors era «Riegos y Fuerzas del Ebro», tot i que no hem trobat dades documentals sobre la data o l'autor del projecte, malgrat que hi ha un projecte de modificació del 1923 de Daniel Boixeda.

El gas

Cap a la segona meitat del segle XIX apareixen al

63

64

Penedès les primeres fàbriques de gas a partir de la destil·lació del carbó d'hulla escalfat fins a prop de mil graus. El gas era un subproducte resultant d'aquest procés. Aquest es repetia en fases successives i el gas era depurat per diversos sistemes fins a poder ser dipositat en gasòmetres equipats amb reguladors.

El 1854 es va instal·lar el primer gasòmetre a Vilanova i la Geltrú. Es trobava a la coneguda «fàbrica del Mar», fundada i regentada per Josep Ferrer i Vidal. La primera fàbrica de gas per a l'enllumenat va ser instal·lada per la vilanovina «La Unión Industrial» el 1884 en un antic forn de vidre al carrer del mateix nom. Un dels elements més característics d'aquesta fàbrica era la seva xemeneia de planta quadrada, decorada amb un escut de la població que era visible des de l'estació del ferrocarril.

A Vilafranca del Penedès, la primera fàbrica de gas data del 1866 i des de llavors i fins al subministrament actual de gas natural hi ha tota una història que inclou també el sistema d'enllumenat públic i que sovint es caracteritza pels problemes de capitalització dels diversos empresaris que en van tenir la propietat. El 1885 es va iniciar la construcció de la nova fàbrica al carrer de la Beneficència i al de Peguera, de la qual ja només resta la plaça que porta el nom de l'ús d'aquest indret. Així doncs, fins a acabar el segle XIX Vilafranca va comptar amb dues fàbriques de gas. El 1919 aquestes instal·lacions van ser adquirides per l'empresa de nova creació «Vilafranquesa de Gas SA»....

65

66

63. El magatzem de l'Electra Vilafranquina.
64. El magatzem de la Fecsa a Vilanova i la Geltrú.
(Fotos Tubau)
65. Una acció de la bisbalenca «La Eléctrica del Panadés S.A.».
(Foto Col. Joan Jané i Porta)
66. Un fanal de gas al centre de la vilafranquina plaça de la Verdura.
(Foto. A. Solé)

67

El mercat de la carn va ser el primer edifici especialitzat d'aquestes característiques a Vilafranca del Penedès. Fou projectat per Adrià Casademunt i Torrents el 1878 sobre bona part de l'espai que havia ocupat el teatre municipal. Presenta una nau única amb façana de maó de composició simple. El 1913 Santiago Güell projecta un nou mercat a la vilafranquina plaça del Vall del Castell, de nau única i planta hexagonal amb llanterna central de coberta. Va tenir diverses utilitats mercantils fins a les darreries dels anys setanta i en l'actualitat acull el casal de la Festa Major.

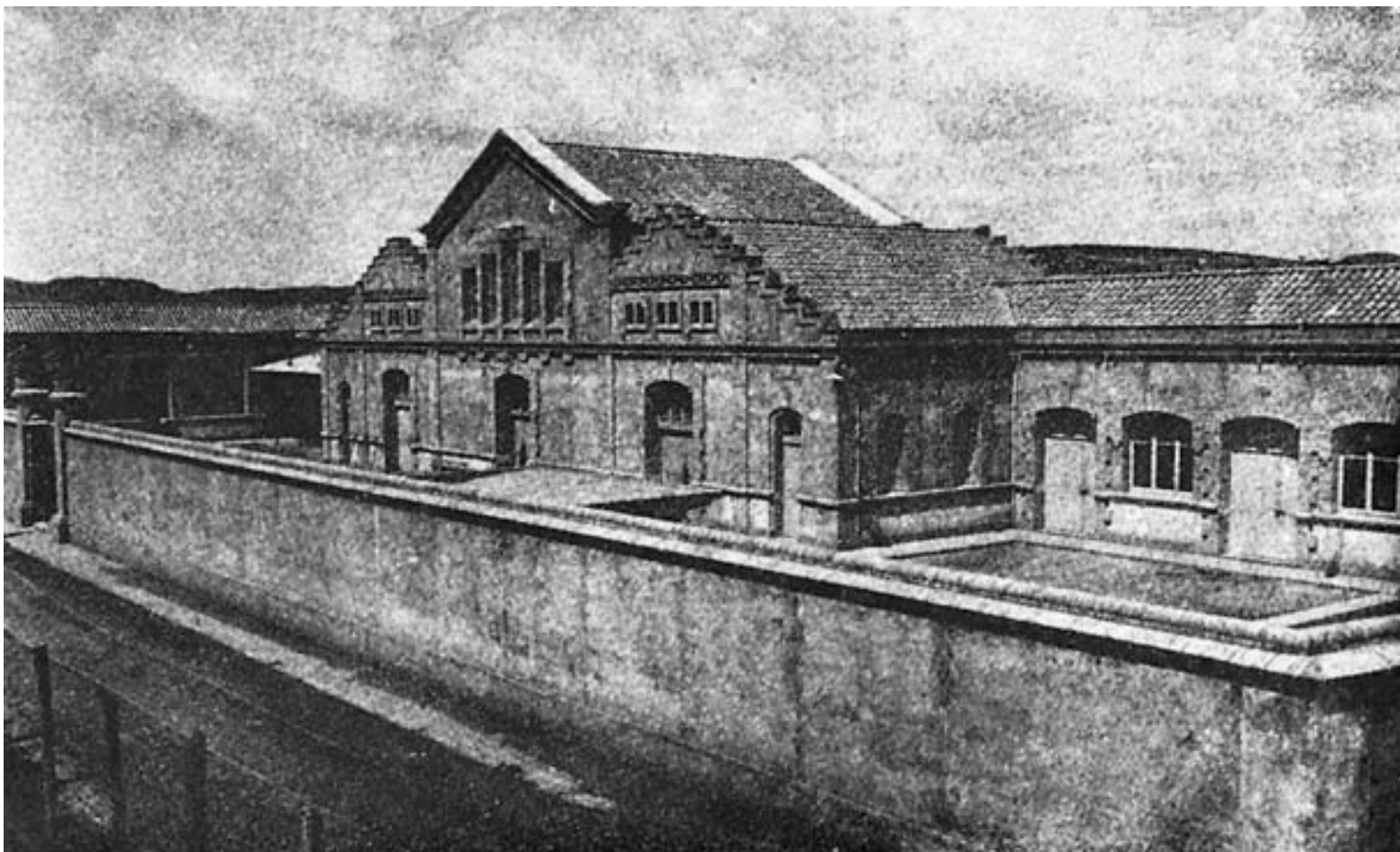
Destaquem igualment el mercat municipal de Vilanova i la Geltrú, projectat el 1935 per l'arquitecte municipal Josep M. Miró i Guibernau. Es tracta d'una construcció simètrica de gran volum situada a la plaça Soler i Carbonell, personatge que havia fet un llegat econòmic per a la seva edificació. Presenta una construcció simètrica de gran volum on imperen l'espai i la lluminositat. Remarquem igualment l'anomenada «Peixateria vella». Edifici bastit el 1858 pel mestre d'obres Josep Salvany i situat a l'antic fossar de la Geltrú, és una construcció singular de forma el·líptica i planta única amb dues façanes, l'anterior i la posterior, de composició simètrica i arcs de mig punt. Al seu interior destaquen les columnes de ferro colat, reixes de ferro i un grup escultòric de terracuita d'estil neoclàssic i temàtica marinera a la part superior de la façana. El 1941 va deixar d'acollir el mercat del peix i des de llavors ha estat objecte de diversos projectes d'ús i de restauració.

Escorxadors

Aquests establiments lligats a la indústria alimentària disposen d'unes estructures arquitectòniques plaents i de considerable importància, molt treballades en el seu moment, d'acord amb els preceptes de sanitat alimentària que imperaven durant el darrer terç del segle XIX. Bona part d'aquestes instal·lacions, però, han esdevingut obsoletes i han estat reconvertides en espais destinats a altres utilitats públiques.

En remaquem l'escorxador municipal de Gelida, obra d'estil noucentista de l'arquitecte Josep Ros i Ros. Ofereix una composició simètrica i un coronament ondulat. L'escorxador municipal de Vilafranca del Penedès, al carrer del mateix nom, va ser edificat el 1902 d'acord amb el projecte de l'arquitecte Santiago Güell. Presenta un pati al davant i un cos principal amb ales laterals i arreu hi predomina el maó vist. A les darreries del segle XX va perdre la seva utilitat inicial i va passar a acollir un centre municipal d'activitats i iniciatives culturals.

L'escorxador municipal de Vilanova i la Geltrú va ser construït el 1883 d'acord amb el projecte de l'arquitecte municipal Bonaventura Pollés i Vivó. Presenta una edificació de planta baixa de forma triangular, amb 74 metres de façana en la qual destaquen la sèrie de finestres iguals d'arc rebaixat i la decoració de la porta central, així com un pati central singular. Cal remarcar el caràcter funcional de l'establiment, que havia estat estudiat amb detall en una època en la qual l'arquitectura no ho tenia habitualment en compte. Així, s'observa de manera eficient la circulació de les matèries, la presència de grans espais, decoracions austeres i materials ceràmics que no es taquin fàcilment i de neteja senzilla i també la necessària ventilació, adequada a l'activitat a realitzar. Cap a les darreries del segle XX va perdre la seva utilitat com a escorxador i en l'actualitat acull el conservatori municipal de música.

70

També volem citar l'escorxador de Sitges, obra de l'any 1925 i d'evidents traces d'arquitectura modernista, avui reconvertit en centre cultural.

68

69

67. El mercat municipal de Sitges.
68. L'escorxador municipal de Gelida.
69. L'escorxador sitgetà.
(Fotos A. Tubau)
70. L'escorxador de Vilafranca del Penedès.
(Foto. A. Solé)

Les comunicacions penedes-enques han sofert una sort ben diferent en funció de les seves latituds. Així, el Penedès de la depressió prelitoral ha estat històricament un lloc de pas on les traces de l'antiga Via Augusta han marcat aquest sender entre el litoral del Tarragonès i el coll de l'Ordal. Contràriament, el Penedès litoral ha sofert els inconvenients dels accidents naturals en quedar condicionat pel mar, el massís del Garraf i les muntanyes que el separen de la depressió penedesenca.

El tram de l'actual N-340 entre Barcelona i València, al seu pas pel Penedès, va obrir el 1802 el pas pel coll de l'Ordal. La carretera definitiva entre Vilafranca i Vilanova es va enllestir el 1833, mentre que el tram de Canyelles fins a Sitges no s'acabaria fins al 1844. La carretera de Vilafranca a Igualada és del 1883.

El 1973 es va obrir la primera autopista que travessava d'un costat a l'altre la nostra comarca: l'A-7, que va de la Jonquera a Alacant. Té sortides a Gelida, Sant Sadurní d'Anoia, Vilafranca del Penedès, Santa Margarida i els Monjos i Coma-ruga. Posteriorment, l'any 1976, s'inaugurava l'autopista A-2, que va de Saragossa a la barrera del Mediterrani, on s'ajunta amb l'A-7, al terme municipal de Banyeres. Al Penedès aquesta autopista únicament té sortida a la Bisbal.

A més d'aquest encreuament d'autopistes, cal citar el punt de Sant Vicenç de Calders, on conflueixen l'autopista A-7 amb l'A-16 o autopista Pau Casals, que a través dels anomenats túnels de Garraf comunica el litoral penedesenc amb el Baix Llobregat.

71

72

73

Ponts i túnels

Tot i la dificultat tècnica d'aquesta mena de construccions, la seva complexitat ha conjuntat sovint la tècnica i el disseny. En el cas de viaductes i ponts, cal considerar la combinació de pedra, ferro i formigó. En algun cas la millora de les instal·lacions ha determinat la desaparició d'algun túnel, com és el cas del ferroviari anomenat de cal Garriga, prop de Sant Sadurní, un cas derivat del desdoblament de la via, a la vegada que la inestabilitat del terreny va obligar, a les darreries del segle XX, a la construcció d'un espectacular viaducte de formigó d'uns 300 metres.

Destaquem el pont de can Llopart, prop de les Masuques, al terme de Castellet i la Gornal, probablement d'origen romà. El pont de la riera de ca l'Antic, al terme de Sant Jaume dels Domenys, prop de l'aiguabarreig de la riera de ca l'Antic i la de Cornudella, d'època tardoromana. També de la mateixa època sembla ser el pont de la riera de Sant Sebastià dels Gorgs, situat als límits de Subirats i Lavern i amb la presència de carreus irregulars. Una referència especial es mereix el pont de la França construït el 1988 a la vila del Vendrell. És de pedra, amb tres arcs rebaixats i comunica la po-

blació amb el que aleshores era el barri d'extramurs de «la França», a la dreta de la riera de la Bisbal.

Pel que fa al tema ferroviari, a més del vilafranquí pont del Carril, construït el 1865 per salvar el desnivell d'encreuament de la carretera amb la línia ferroviària i reformat un segle més tard, esmentem el pont de Ferro o del ferrocarril de Gelida. És un conjunt de tres ponts de similars característiques que cobreixen els tres punts per on la línia del ferrocarril travessa l'Anoia. El popular pont de Ferro al terme municipal de l'Arboç, situat damunt la riera de Marmellar, va ser construït el 1865 per donar pas al ferrocarril. La construcció original era una interessant mostra de pont metàl·lic, però va ser destruïda el 1938, a les acaballes de la Guerra Civil. L'actual és de formigó armat i manté un caire prou monumental, tot conservant la denominació popular d'un espai emblemàtic que els dilluns de Pasqua va acollir una colla d'anys l'aplec del Penedès.

Pel que fa a l'espai litoral, destaquem el pont de la Palanca, al terme de Sant Pere de Ribes, conegut com a pont de Sota-Ribes, que va ser construït el 1891 amb una estructura metàl·lica reblonada al peu del pi monumental de la Palanca, sobre la riera de Begues.

Un punt i a part mereixen els túnels del ferrocarril del massís del Garraf, obra de gran envergadura en el seu temps i que constitueix un conjunt total de 17 túnels que es van portar a terme comptant amb la iniciativa econòmica privada i en base a la tècnica existent al darrer terç del segle XIX. La mina —com s'anomenava llavors— més llarga de tot el conjunt és la de la Falconera, a la població de Garraf, amb una llargada de 682'1 metres. La construcció va ser enllestida el 1881 amb una única via. La construcció de la segona via a partir de 1912 va determinar la desaparició d'algun d'aquests túnels. Així, actualment, comptabilitzem tretze foradades al costat de mar amb una llargada total de 4.212 metres i dotze al costat de muntanya amb una extensió total de 6.233 metres.

74

71. Encreuament de les autopistes A2 i A7 al terme de Banyeres del Penedès.

(Foto ACESA)

72. Pont de la França, al Vendrell.

73. Pont de la Palanca, a Sant Pere de Ribes.

(Fotos A. Tubau)

74. El vilafranquí pont del Carril.

(Foto. A. Solé)

75

va inaugurar la línia de la costa Barcelona – Vilanova i la Geltrú – Valls. Ambdues línies conformarien la meitat del que ha estat anomenat el vuit català, de transcendental importància en l'espai de comunicació a l'entorn de Barcelona.

Les confrontacions de rivalitat en aquest tema entre Vilafranca i Vilanova són prou conegudes, i resultaven d'una evident contradicció demogràfica i econòmica, tota vegada que Vilafranca mantenia un caire agrari i comercial amb 6.500 habitants, mentre Vilanova oferia un potencial industrial important i comptava amb 11.500 habitants. Tot i això, es va imposar el traçat natural per la plana penedesenca sense la problemàtica barrera física del massís del Garraf, la superació de la qual va necessitar l'impuls econòmic del prohom vilanoví Francesc Gumà i Ferran.

76

A les acaballes del segle XX encara hi ha sobre la taula projectes com un tram ferroviari entre Vilanova i Vilafranca, amb extensió cap a Igualada, un projecte que té precedents en una proposta del 1862. Cal esmentar el projecte del 1881 per a la realització del ferrocarril entre Sant Sadurní i Igualada que passava per la conca del Mediona-Riudebitlles. Finalment, es desestimà aquesta proposta, i el tren passà per Masquefa i Piera. Del darrer quart del segle XX és el projecte d'enllaç ferroviari entre Sant Guim de Freixenet i Sant Sadurní d'Anoia.

El ferrocarril ha propiciat tota una cultura industrial al seu voltant que ha esdevingut en molts països una de les arrels de l'arqueologia industrial. El ferrocarril i el seu context: línies, estacions, equipaments... són un patrimoni industrial a tenir en compte. Cal remarcar iniciatives lloables com el Museu del Ferrocarril de Vilanova i la Geltrú o els Amics del Ferrocarril de la mateixa ciutat i l'Associació d'Amics del Tren de l'Alt Penedès. Paral·lelament, trobem innombrables casos de destrucció, mutilació i negligència, com les construccions històriques del 1865 a l'entorn de l'estació de Gelida, que van desaparèixer el 1994. Així es perdien el cobert, la grua, la bàscula o els dipòsits d'aigua, i quelcom de semblant va passar amb l'estació de Sant Sadurní i amb la de Vilafranca en procedir al soterrament parcial de la via a les darreries del segle XX.

Recordem que la línia de Vilafranca va ser electrificada, entre Martorell i Sant Vicenç de Calders, l'any 1957, aspecte que va determinar la fi de l'era del vapor. El desdoblament de la línia no es va portar a terme fins als anys vuitanta. Cal esmentar l'edifici de l'estació de Vilafranca, inicialment d'una sola planta i enllestit en l'estat actual el 1911. És una mostra característica de les estacions de l'època. La línia de Vilanova es va desdoblbar entre el 1910 i el 1915 i va ser electrificada el 1956. Vilanova comptava cap als anys trenta amb un sofisticat sistema de canvis, mecanisme molt innovador en la seva època, que fou destruït pels bombardeigs de la Guerra Civil. Cal destacar, a més de l'edifici de l'estació, els diversos equipaments d'aquest indret ferroviari: els tallers i dipòsits de màquines de la MZA i l'actual Museu del Ferrocarril. Cal considerar també altres estacions com la d'entroncament de Sant Vicenç de Calders, del 1887, i inicialment amb dos baixadors, un per cada línia. L'estació va resultar molt malmesa pels bombardeigs de la Guerra Civil. També són dignes de considerar l'estació de Gelida, del 1865, remodelada als anys noranta, així com els edificis de la Granada, el Vendrell i Sitges.

Al marge de la xarxa ferroviària convencional trobem aquelles línies de ferrocarril secundàries o perifèriques que accedien a l'interior o a les proximitats d'algunes fàbriques i altres instal·lacions econòmiques o logístiques. A Vilanova i la Geltrú hi havia el cas de Pirelli, que comptava amb diferents vies de maniobra. També la cimentera vilanovina Griffi, lluny de la línia ferroviària, va projectar la construcció d'un via de connexió que, finalment, no va arribar a funcionar però que va deixar alguns vestigis com l'edifici, ja desaparegut, de «l'apartador», al costat del torrent de la Piera, o el pont, encara existent, construït sobre aquell mateix torrent.

77

industrial Santiago Rubió i Tudurí. L'obra estava destinada a esdevenir emblemàtica i singular per a la població, no sols en l'aspecte turístic, sinó també per al servei general dels gelidencs que agafaven el tren, sovint treballadors de les fàbriques de paper de can Guarro o «La Gelidense», els quals gaudien d'uns abonaments especials i econòmics, o eren veïns del barri de Sant Salvador de la Calçada i les masies de l'entorn. El «funi» va continuar funcionant fins a viure una crisi transcendental durant els anys 70, quan la societat explotadora acumulà un dèficit que difícilment la feia viable. Llavors es va iniciar una campanya popular i l'Ajuntament se'n feu càrrec fins que el 1980 va passar a dependre de la companyia Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya, que el va modernitzar i en va assegurar definitivament la gestió.

78

75. Museu del Ferrocarril, Vilanova i la Geltrú.
76. Cotxeres del vilanoví Museu del Ferrocarril.

(Fotos A. Tubau)
77. El funicular camí de Gelida en una imatge amb història.

(Foto Arxiu E. Carafi)
78. El funicular de Gelida.

(Foto A. Tubau)

79

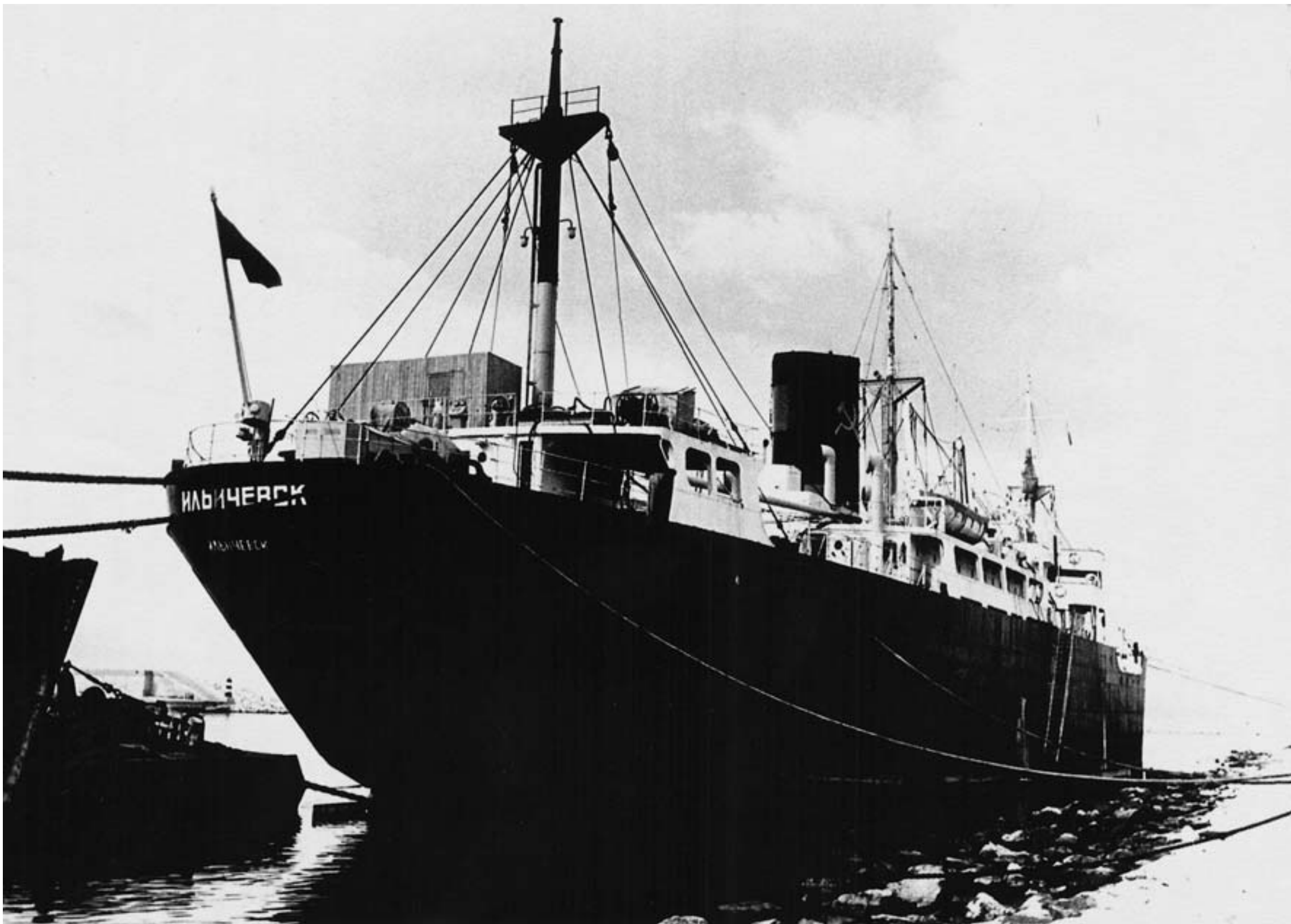
Els ports

Elements singulars en el patrimoni industrial, sovint aglutinen una sèrie d'activitats diverses, des de la pròpiament pesquera d'arrel tradicional i artesanal fins a les industrials o comercials amb equipaments tècnics importants — en el cas de Vilanova, amb la curiosa activitat, avui desapareguda, de desballestament de grans embarcacions—, i que coexisteixen amb les activitats esportives.

Les tasques portuàries configuren un particular sistema de vida i aporten una sèrie d'elements específics que, en molts casos, su-

perats per l'avenç de la tècnica, cal conservar. Així, en els darrers anys hem vist algunes iniciatives en aquest sentit com la restauració i recuperació de l'antic bot salvavides de Calafell, un dels pocs que queden a la costa catalana amb el de Vilanova i la Geltrú.

Entre els diversos ports, esmentem el de Garraf, al terme municipal de Sitges. Va ser construït el 1902 amb finalitats industrials per tal de facilitar el transport de la pedra extreta del rocam de la Falconera amb destinació a les obres del port de Barcelona. A partir dels anys cinquanta va ser reconvertit en port esportiu. L'únic port eminentment industrial és el de Vallcarca, també al municipi sitgetà, pensat per a la càrrega de ciment de la factoria Uniland.

80

81

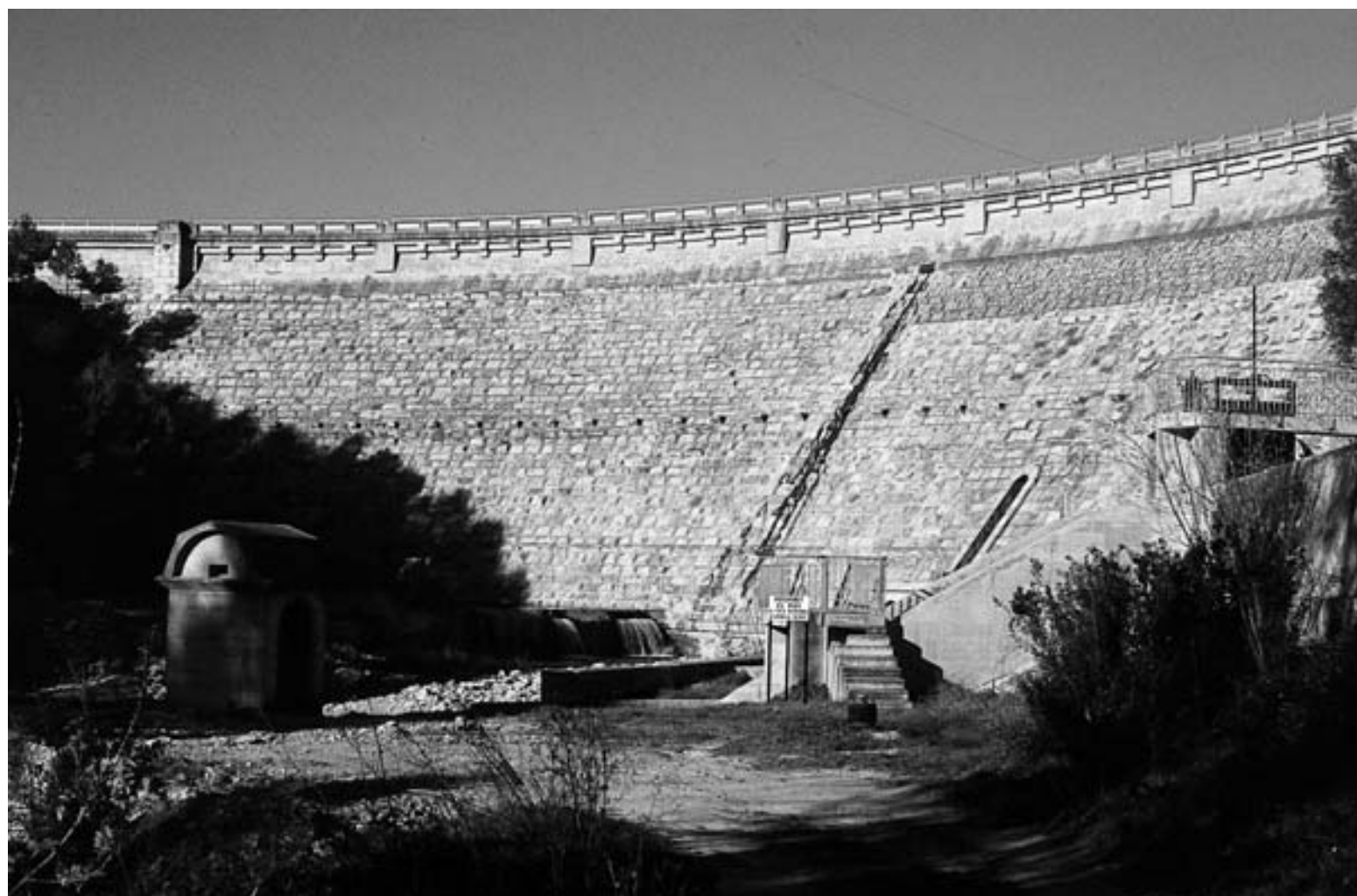
El projecte definitiu del port de Vilanova i la Geltrú va ser aprovat el 1949. Era signat per Aureli Isla i tenia un pressupost de 43 milions de pessetes. L'activitat comercial del nou port es va inaugurar l'11 de juny del 1954 amb un carregament de ciment amb destinació a Mallorca. Un altre element característic del port vilanoví és la Llotja de pescadors, dedicada a les subhastes del peix. Actualment l'antic edifici del 1965 coexisteix amb una nova i moderna construcció del 1994, amb un atractiu disseny de planta rodona i formes singulars que s'adapta als nous sistemes de compra-venda amb aplicació informàtica.

82

79. L'actual Llotja del peix de Vilanova i la Geltrú.
(Foto A. Tubau)
80. Un vaixell a punt de començar a ser desballestat al port de Vilanova i la Geltrú.
(Foto Jordi Mas Morando. Arxiu F. M. de Vilanova i la Geltrú)
81. La colònia obrera de Vallcarca, Sitges.
(Foto A. Tubau)
82. El port vilanoví.
(Foto arxiu X. Virella)

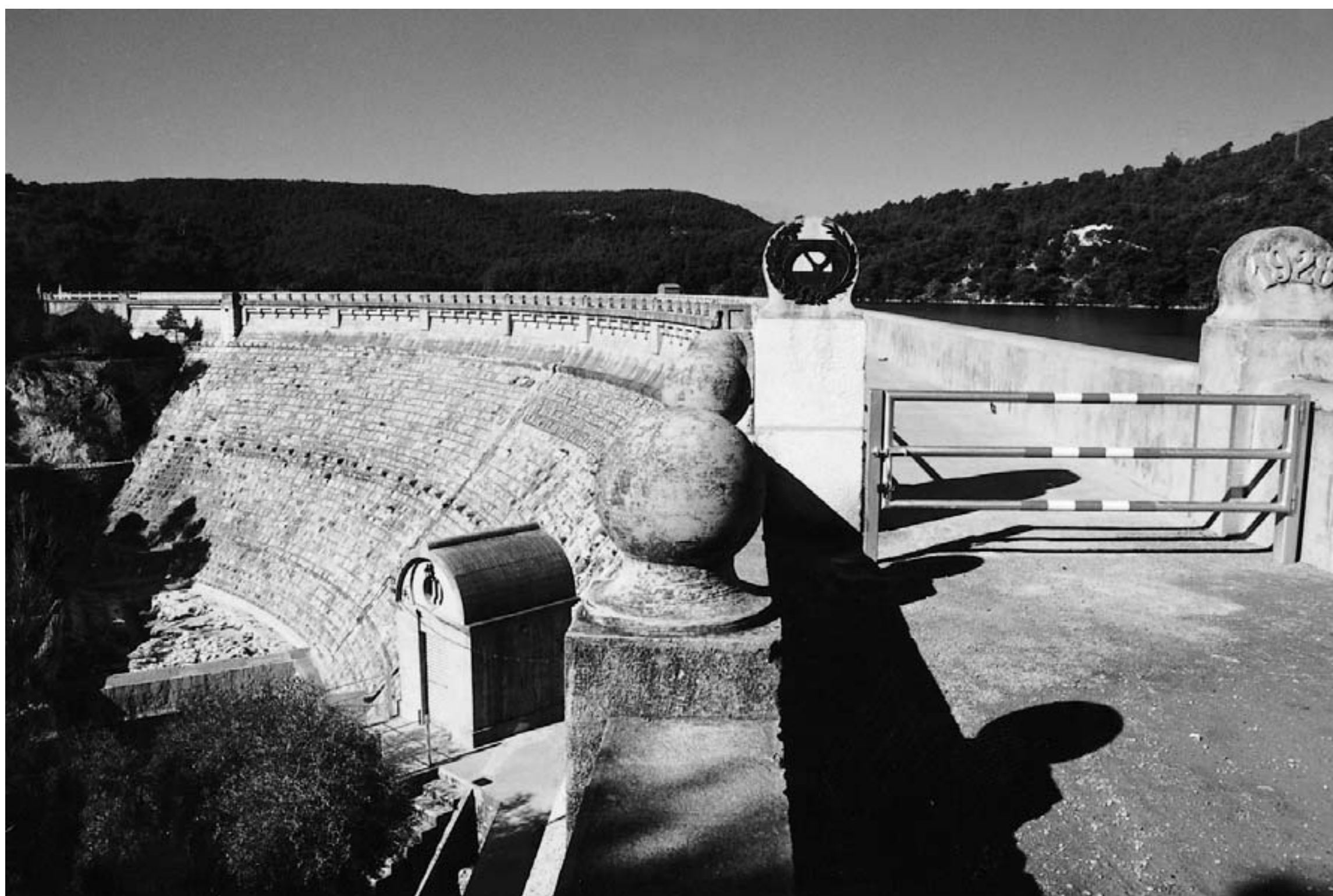
83

Rescloses

Al Penedès trobem localitzades diverses obres hidràuliques de temps remot, entre elles algunes rescloses de factura romana a l'Arboç i Subirats. Per tal d'evitar les riuades i, a la vegada, poder dotar d'aigua les zones agrícoles de Vilanova i la Geltrú i el seu entorn, el 1909 es va aprovar el projecte de construcció del pantà de Foix. Es tracta d'una presa de gravetat amb una paret de 32 metres i una capacitat d'embassament de 6 milions de metres cúbics. El terreny calcari on es va ubicar ha suposat unes importants pèrdues per filtracions. Algunes

veus han suggerit que els criteris polítics van prevaldre sobre les consideracions tècniques. Amb el temps, el llot dipositat al fons ha minimitzat el nivell de filtracions.

84

85

Durant la seva construcció es van posar en evidència diferents esquerdes i avencs al llit del pantà que foren tapats amb injecció de ciment i aplicació de formigó alhora que s'incrementava l'alçada de la presa.

Durant una colla d'anys i per tal de determinar la importància d'aquestes pèrdues d'aigua, s'han portat a terme mesures sistemàtiques dels volums d'aigua embassada, i s'han relacionat amb la que portava el riu i la que era utilitzada per a regatge. Tot i les intervencions i precaucions, les pèrdues continuen essent molt importants i amb tota probabilitat es creu que van a parar al mar utilitzant un recorregut subterrani, tota vegada que a la zona pròxima a l'embassament no hi ha fonts d'importància significativa. Aquesta problemàtica esdevé especialment significativa en temporades de sequera, tota vegada que els estudis remarquen que amb el volum mig d'aigua que aporta el riu, encara que no s'agafés aigua per regar l'embassament, s'acabaria buidant a causa d'aquestes filtracions.

86

83. Pantà de Foix, Castellet i la Gornal.

84. Pantà de Foix, Castellet i la Gornal.

85. Aqueducte d'aigua, Castellet i la Gornal.

(Fotos A. Tubau)

86. Pantà de Foix, Castellet i la Gornal.

(Foto Arxiu X. Virella)

87

construcció privada, fet poc habitual. L'aqüeducte complet, del qual queden dempeus uns pocs arcs, formava una línia de setanta metres de llargada, lleugerament corbada.

La conca del Mediona-Riudebitlles és molt rica en recs, ja citats en documents del s. X. La majoria dels seus nombrosos molins disposen dels seus propis sistemes hidràulics que consten de resclosa, rec, mines, aqüeductes per salvar torrents i basses per emmagatzemar aigua. Cal destacar la resclosa, el rec, la bassa i, sobretot, el magnífic aqüeducte de la fàbrica del Valls. Hi ha altres recs que són eminentment agrícoles com el rec de les Deus a Sant Quintí, el de l'Horta Sobirana a Sant Pere o el rec de les Hortes, que, sortint de la resclosa dels Borrissols, rega part de Torrelavit.

Un cas important és el de la Sèquia Comunal de Sant Pere de Riudebitlles, també coneguda com a rec de Dalt o rec de la Vila. La resclosa es troba a la Passada, a Sant Quintí, i al llarg de més de 4 km, aquest rec alimenta 13 molins, entre altres indústries, i rega una gran quantitat d'horts i camps de fruiters.

Les moltes derivacions estan plenes d'aqüeductes. Cal destacar l'anomenat Pont Nou situat sobre el torrent d'en Guilló. La part més antiga pertany al s. XII, i el tram central va ser reconstruït als s. XVII i XVIII. Una última restauració es va enllestir el 1987. I segueix funcionant.

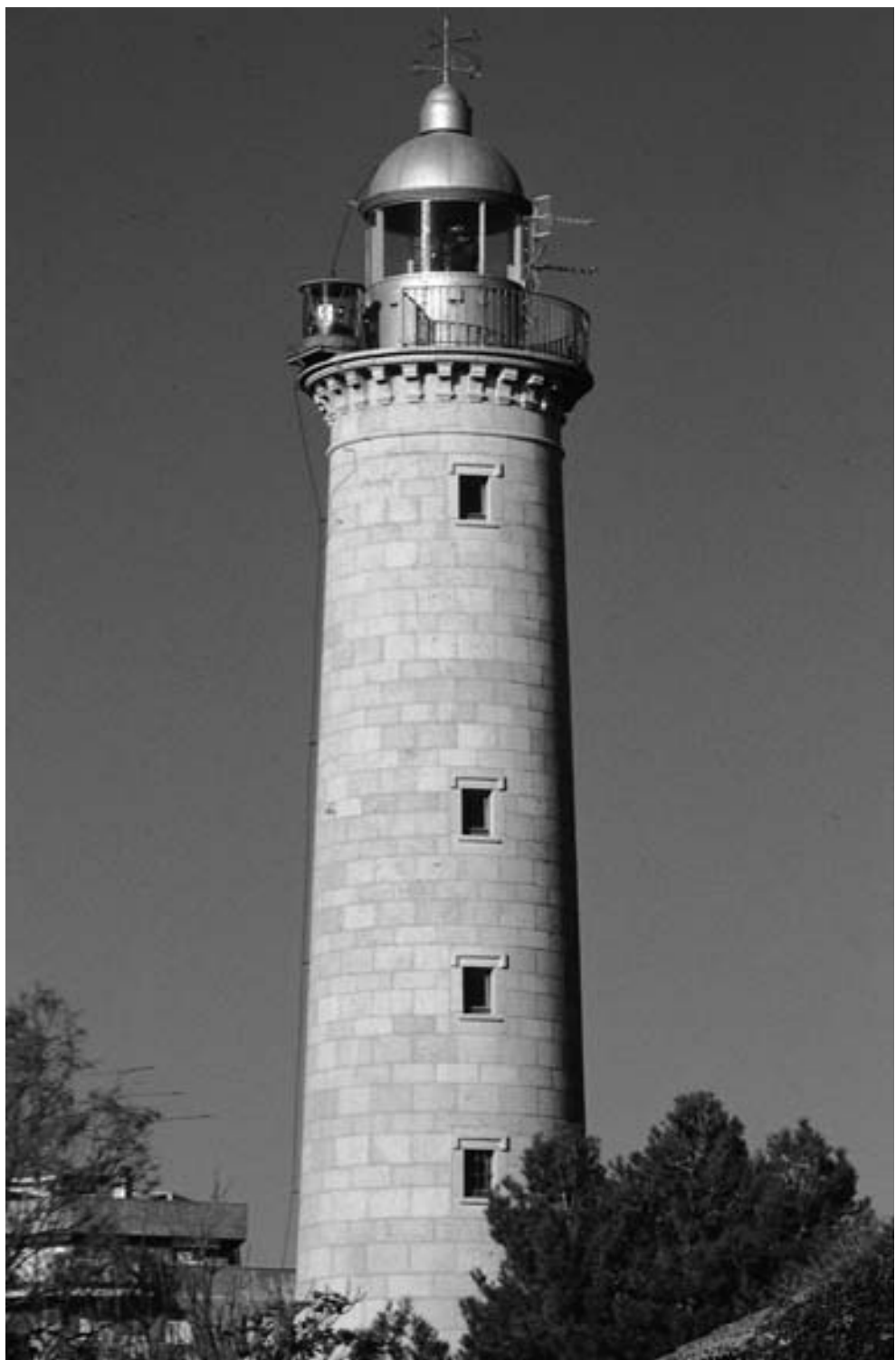

88

La mina de la Riera, al terme de Banyeres del Penedès, és situada a l'esquerra de la riera de Banyeres, prop del mas Roig, a Safores. La boca de sortida es troba al costat de la riera, mentre que la d'entrada és al pla de darrere l'esmentat mas. Amb una llargada de 208'5 metres és excavada en terra i roca i presenta un total de sis trams separats per pous de ventilació. En desconexim la data de construcció i les seves funcions específiques, tot i que durant el segle XIX encara estava en ús.

Elements de senyalització

Entre els disset fars establerts al llarg de la costa catalana cal destacar el far de Vilanova i la Geltrú, que ha estat durant el segle XX una fita per a l'orientació dels navegants. El primer far va ser construït l'any 1866 i el 1905 va ser substituït per l'actual. El far és una torre blanca de carreus de pedra al cimbell de la qual hi ha el focus reflector compost de tres complexos òptics, als quals una màquina de rellotgeria dona un moviment rotatiu. El far vilanoví està situat entre els 41^a 12' 58" de latitud nord i 1^a 44' 09" de longitud est del meridià de Greenwich. Té una alçada sobre el nivell del mar de 27 metres i la seva llum, en una nit de visibilitat normal, abasta 31 milles, és a dir, més de 57 quilòmetres. Emet les següents fases o períodes: un llampec de 0,2 segons, un sector fosc de 1,5 segons, un altre llampec de 0,2 segons, seguit d'un nou sector fosc de 1,5 segons; es repeteix el llampec de 0,2 segons i, finalment, un sector fosc de 4,4 segons. El cicle complet és de 8 segons. Els senyals lluminosos del far, que s'emetien a les nits, servien d'orientació als que feien la vida a la mar, tant els pescadors com els vaixells en trànsit. Modernament, aquesta funció ja ha estat substituïda pels aparells d'orientació més avançats. Situat a la zona de llevant de la platja, al començament del turó de Sant Cristòfol, el far ha estat, per la seva singularitat, un element característic del paisatge de la costa de Vilanova. Alhora és un símbol de la Vilanova marinera i pescadora.

89

Al coll de l'Ordal, terme de Subirats, i al turonet situat al sud del municipi de Sant Vicenç de Calders, terme del Vendrell, hi ha dues torres de telègraf òptic. Tenen una estructura arquitectònica idèntica, estandarditzada o adotzenada, que ens fa pensar que van ser construïdes a la mateixa època —meitats del segle XIX— i en base a un projecte o plànol únic. Formaven part d'una xarxa o sistema de comunicació òptic que anava de València a Barcelona seguint la costa i a partir de Sant Vicenç de Calders creuava el Penedès interior. La torre del telègraf òptic o torre dels Masos, a Sant Vicenç, presenta una planta rectangular i dos pisos amb diverses obertures i un cert aire sòlid de torre de defensa. La construcció es troba bastant malmesa. La de l'Ordal no presenta diferències notables en relació amb la torre anterior i està situada damunt una pedrera abandonada de fàcil accés des de la plana que corona el coll de l'Ordal.

90

Per tal d'atendre la transmissió d'imatges, so i comunicacions durant la celebració dels Jocs de la XXV Olimpíada, celebrada a Barcelona el 1992, la Companyia Telefònica va crear un modern centre de comunicacions per satèl·lit al terme municipal de la Granada, una imatge que des de llavors caracteritza el paisatge penedesenc amb el seu conjunt d'antenes parabòliques. En total cinc antenes, de les quals les dues més grans tenen un diàmetre de 18 metres i les altres tres presenten un diàmetre de 13 metres. En contacte amb els satèl·lits, des d'aquest centre és possible transmetre i rebre imatges, veu o dades d'arreu del món. Tot i l'espectacularitat exterior de les antenes, cal remarcar que aquest centre tecnològic compta amb un edifici d'administració i el complement d'equipaments tecnològics, entre els quals destaquen igualment la torre metàl·lica de radioenllaços, a més de les instal·lacions de seguretat. L'edifici principal, amb una superfície en planta de 5.000 metres quadrats, està format per tres cossos disposats de tal forma que els seus eixos longitudinals queden units al centre formant entre ells angles de 120 graus. El nucli principal té la forma d'un triangle equilàter amb un pati interior obert en forma circular de 21'40 metres de diàmetre, en el qual s'ha ubicat com a detall arquitectònic un gran rellotge de sol. Sota de l'edificació hi ha una galeria subterrània transitable per on es canalitzen tot el sistema de cablejat, la connexió amb les antenes parabòliques i les instal·lacions d'energia i equips de control.

87. Resclosa de la Sèquia Comunal de Sant Pere de Riudebitlles, a la Passada, Sant Quintí de Mediona, any 91.

(Foto arxiu GRH)

88. Aqüeducte dels Arcs, Sant Jaume dels Domenys.

89. El far marítim de Vilanova i la Geltrú.

90. La torre del telègraf de Sant Vicenç de Calders, al Vendrell.

(Fotos A. Tubau)

En la seva major part dedicats al comerç vinícola i localitzats de forma generalitzada a Vilafranca, centre del nucli de comunicacions del Penedès i punt d'exportació. Alguns són obra de l'arquitecte Santiago Pons i Domínguez, tot i que cal destacar-ne especialment els que va projectar l'arquitecte municipal vilafranquí Santiago Güell i Grau a les primeres dècades del segle XX.

En general, predominen els magatzems de nau coberta a dues vessants, amb encavallades de fusta o de ferro, d'estil eclèctic o noucentista. Aquests donen la imatge característica a un carrer, el del Comerç, encarat a la via del tren i que es va començar a perfilar a partir de l'entrada en funcionament del ferrocarril el 1865. La parcel·lació i definició dels carrers del voltant es va concretar cap al 1930. La situació a nivell de carrer del moll de càrrega del ferrocarril facilitava el comerç dels característics bocois de vi, que, com qui diu, només havien de travessar el carrer. Com a nota curiosa, recordem que el magatzem de cal Soler, a la primera illa de cases del carrer, com que quedava molt per sobre del nivell de la via del tren, tenia un pas subterrani sota el carrer i una porta d'accés directe de les mercaderies al moll de l'estació.

91

92

93

Entre els magatzems vilafranquins al carrer del Comerç destaquem el de Fèlix Via, del 1878, i el de Torres i Vendrell, del 1881, ambdós del mestre d'obres Josep Inglada i Estrada, o el de cal Cortina, del 1895, obra de Santiago Güell. A altres indrets de la capital penedesenca esmentem els magatzems de can Figueres, al carrer del general Prim, de caire modernista en la façana projectada per Santiago Güell; el de cal Mory, al carrer del Sol, noucentista, amb elements modernistes i façana posterior sobre la via del tren. Ben característics són també els magatzems de cal Berger, al carrer de Pere Alagret, projectats el 1920 per l'arquitecte Antoni Pons, dels quals destaquen els porxos de càrrega i descàrrega encarats a la via del tren, gairebé l'únic que es conserva d'un conjunt que ha sofert notables modificacions i afegits.

Remarquem igualment el magatzem de cal Castany, a la masia gelidenca del mateix nom, a la dreta del riu Anoia; els magatzems de les caves Santacana Roig, a Sant Sadurn d'Anoia, i els Llopart, a Sitges.

94

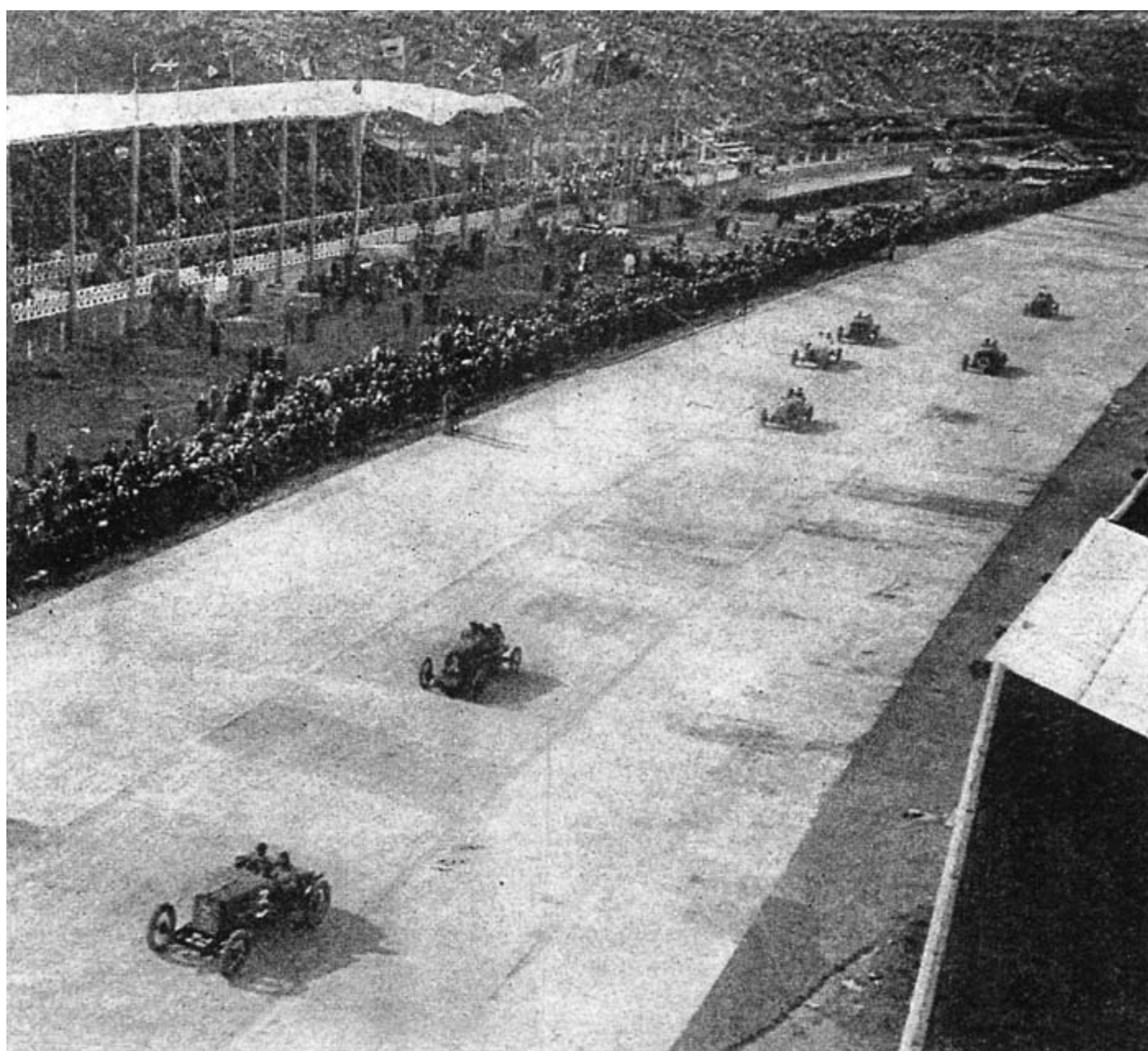
91. Els característics magatzems vilafranquins del carrer del Comerç.

92. El magatzem dels vilanovins tallers Caba.

93. Façana sobre la via del magatzem de cal Berger, Vilafranca del Penedès.

94. Magatzems de vi al carrer Comerç, Vilafranca del Penedès.

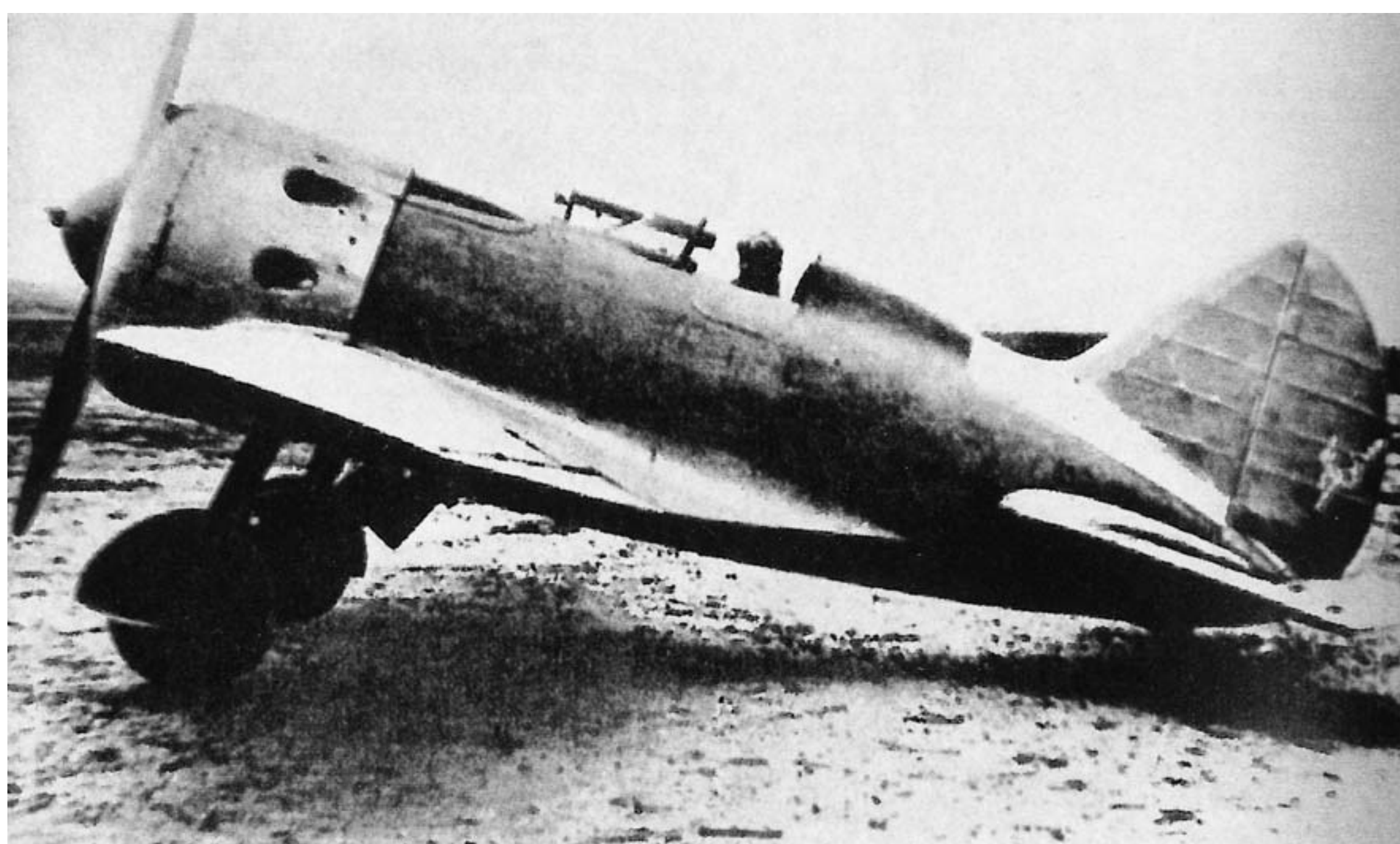
(Fotos A. Tubau)

Moltes restes materials de tipus tècnic han quedat fora d'aquesta relació. Es tracta sovint d'elements aïllats que han quedat arraconats o han desaparegut. En aquest sentit, el Museu del Vi ha portat a terme una tasca notable en relació amb aquells elements referits al món de la vinya i el vi, però no ha passat el mateix amb altres sectors significatius com el tèxtil o el metal·lúrgic. És digne de remarcar la tasca recopilatòria que de fa anys du a terme l'associació Museu del Mar de Vilanova i la Geltrú i que esperem que aviat es pugui concretar en un espai físic adient

Hi ha altres sectors d'interès, si més no peculiars, però que són també dignes d'atenció i estudi. Podríem esmentar aquí els aeròdroms que va tenir el Penedès durant la Guerra Civil i el projecte que sobre el 1970 va tornar a dibuixar-se a la mateixa zona, entre Puigdàlber, el Pla del Penedès i la Granada. L'única referència actual és l'Aero-Club Penedès, amb un petit camp sense equipaments al terme d'Avinonet.

Al terme de Sant Pere de Ribes Francesc Armengol i Duran, el creador de Terramar, va ser també l'impulsor de la construcció de l'Autòdrom. La iniciativa va ser cronològicament una de les primeres d'Europa, però per raons diverses va tenir una vida curta. Es va inaugurar el 28 d'octubre de 1923 com a primer d'Espanya i tercer d'Europa, concebut per poder fer proves tot l'any. Tenia una pista de 2.000 metres amb una amplada d'entre 18 i 22 metres, presentava dues llargues rectes tancades als extrems pels corresponents revolts semicirculars peraltats. La proximitat de la sitgetana zona residencial de Terramar va afavorir que els actes socials complementaris a les curses se celebrassin a Sitges. El ràpid desenvolupament dels vehicles de motor i les circumstàncies polítiques, socials i econòmiques de l'època posterior a la Guerra Civil van provocar la desaparició de tota activitat esportiva a l'autòdrom, malgrat els esforços que els entusiastes del motor realitzaren per recuperar-lo. El 1982 l'Ajuntament de Sant Pere de Ribes el va catalogar com a element de protecció especial. En l'àmbit automobilístic cal destacar també la col·lecció particular de cotxes antics de Ramon Magriñà i Berga, de Masllorènç, formada per uns vintena de vehicles construïts entre finals del segle XIX i les primeres dècades del XX.

Entre els nous camps d'estudi de l'arqueologia industrial hi ha l'anomenada arqueologia de la Guerra Civil, que ofereix noves possibilitats amb l'estudi dels sistemes de fortificació, les infraestructures d'utilització militar, els ports i aeroports realitzats amb enginyeria militar i altres aspectes. En aquest àmbit al Penedès s'han fet ja alguns estudis sobre les defenses costaneres del litoral durant la Guerra Civil, especialment nius de metralladores i altres elements similars.

95. L'Autòdrom Nacional de Sant Pere de Ribes i Sitges en els seus moments d'esplendor.
(Foto Col. A. Mirabent)

96. Imatge d'un avió al camp d'aviació del Pla l'any 1938.
(Foto arxiu J. Salas)